

ЧЛАНЦИ

Новак Ражнатовић

ЦРНОГОРСКО-СРПСКИ ОДНОСИ И ПИТАЊЕ ПРЕСТОЛО- НАСЉЕЂА У СРБИЈИ 1900—1903. ГОДИНЕ

Односи династија и влада Црне Горе и Србије још од средине XIX вијека манифестовали су се као смјењивање отворених тешких свађа и тек формалних и привидних измирења. Наоко парадоксално, али у основи тога сталног међусобног неповјерења и зазирања, владајућих кругова — стојали су нетакнути братски односи и истовјетне тежње и интереси народа обију земаља. Јединство циљева и задатака даље ослободилачке борбе било је у темељу нераскидивог заједништва Црне Горе и Србије. И, наравно, од стварности тих циљева и задатака — владајући кругови обију страна најмање су могли побјећи. Међутим, сукоб интереса самих династија најбоље се показао баш приликом братимљења владара, тј. посјете књаза Николе Београду 1896. и краља Александра Цетињу 1897. године. Настојећи да са Србијом подијели „сфере уплива“ у европској Турској, књаз је на Цетињу тражио за себе Призрен, препуштајући краљу Александру Скопље. Краљ Александар је то одлучно одбио, мада су његови министри Вујић и Симић покушавали да га склоне да прихвати књажев предлог. Да је којим случајем и постигнут овај споразум, остао би мртво слово на папиру, баш као и српско-бугарска „Угодба“ о Македонији из почетка те исте (1897) године.¹ Из даљег ће се показати зашто се између династија и владајућих кругова Београда и Цетиња није могао постићи споразум око „размеђице“ у Турској.

У другој половини 1897. на политичку сцену у Србији поново је ступио бивши краљ Милан. Његов експонент Владан Ђорђевић дошао је на чело владе. На званичној релацији наступио је период најгорих односа између Србије и Црне Горе. Између осталог, српска влада је ускоро укинула дозволе за усељавање Црногораца у Србију — с образложењем да више нема слободних земљишних парцела. Усељавање се ипак помало наставило; дозволе су даване, али само оним Црногорцима који би прихватили — а пошто се за то конкретно препоруче — да

¹ В. наш чланак: Посјета књаза Николе Београду 1896. и краља Александра Цетињу 1897. године, „Историјски записи“ (у даљем навођењу: ИЗ) 1968, XIX, књ. XXV, 197—225.

ће се активно ангажовати у политици краља Милана и Владана Ђорђевића против књаза Николе.

Период 1897—1900. познат је и по скаредним памфлетима адресираним на личност и породицу (синове) књаза Николе. Памфлете су инспирисали, подстицали и финансирали краљ Милан, Владан Ђорђевић и београдска полиција. Смисао и циљ те работе био је у томе да се изношењем прљавог веша, и још више путем огавних измишљотина и клевета, нанесе ударац додашњем угледу и популарности књаза Николе међу Југословенима, а особито Србима. Погађајући, додуше, књаза гдје је био најосјетљивији, памфлети су заправо далеко више компромитовали њихове духовне творце. Врхунац затегнутости између дворова и влада Србије и Црне Горе било је безобзирно масовно прогањање и изгоњење Црногораца из Београда и Србије након Ивањданског атентата на краља Милана 1899. године. Углавном, у тој крајње реакционарној хајци Црногорац и домаћин радикалац постали су синоними — непријатељи поретка и круне. Осим тога, у својој антицрногорској активности краљ Милан је у појасу уз сјеверну границу Црне Горе, око Берана, Бијелог Поља и Пљавала, покушавао да потисне политички утицај Црне Горе и замијени га својим — раздајући оружје тамошњем српском становништву и намјештајући учитеље из Србије у тим крајевима. Покушавајући да свему томе парира, књаз Никола је давао политички азил српским радикалима, међу којима и познатом сељачком трибуну Ранку Тајсићу. Ради очувања премоћног утицаја у поменутом приграничном појасу, црногорска влада се није устручавала да у сузбијању активности краља Милана и Владана Ђорђевића на одређени начин користи и саму турску власт² итд.

За нашу тему биће од интереса један начин реаговања — који упућује на главну преокупацију књаза Николе у његовој даљој борби против краља Милана и уопште династије Обреновића. Иако нешто изван хронолошког оквира овога рада, ријеч је о једном књаз-Николином заговарању претензија на српски пријесто. Средином 1898, наиме, радикалска опозиција у Србији, на челу са Николом Пашићем и Стојаном Рибарцем, поручила је књазу Николи да ће ускоро наступити посљедњи час Обреновића, па да њима само остаје да се побрину за новог „господара“. Емотивни и сљедствено понекад веома лаковјерни књаз Никола, то је повјерио руском посланику на Цетињу Губастову. Књаз је увјеравао да ће овога пута — за разлику од ситуације 1885—1888.³ — радикалима прићи и либерали, и да у војсци имају доста приврженика за преврат. Лицима која га желе смјестити на српски пријесто већ је, каже, доставио свој концепт владања у Србији, и то: полазећи од вјере у његово др-

² О овом раздобљу званичних црногорско-српских односа ускоро ће изаћи, надамо се, наш посебни чланак.

³ В. иаш рад: О раду радикалске опозиције, кнеза Петра Карађорђевића и књаза Николе против режима краља Милана у Србији 1883—1889. године, ИЗ, 1966, XIX, књ. 23, бр. 1, 57—109.

жавничко искуство и патриотизам, треба му омогућити да влада неограничено макар десет година; сачуваће Скупштину ради доношења годишњег буџета Краљевине и ради савјетовања о важнијим финансијским питањима. Као узгредно, књаз је напоменуо да они који њега позивају — не желе видјети на српском пријестолу књаза Петра Карађорђевића. Из овога је бар јасно, како нама изгледа, да прије свега књаз не жели видјети на српском пријестолу свога зета Карађорђевића. Но, прије него би донио коначну одлуку, књаз жели имати упутство руског цара и такође испитати каквог је о томе мишљења цар Фрањо Јосиф. Иначе, књаз се није упуштао у преписку са српским „патриотима“, већ да је само у октобру (1898) упутио једно повјерљиво лице у Венецију да поразговара са „представницима“ Пашића и Рибарца.

Послије тога књажев министар иностраних дјела војвода Гавро Вуковић саопштио је Губастову како је Пашић заиста постављао услове под којима би преговори могли да отпочну, а то су: повјерење, потпуна искреност и неопходност да га снабдију са 20—25.000 гулдена. Прва два „услова“ Вуковић је лако прихватио, а за новац — обећао је накнаду само за путни трошак и боравак радикалског агента у Венецији. Остаје нејасно, али и не много важно, да ли је уопште дошло до таквог састанка у Венецији. Затим је, као „савршено повјерљиво“, Вуковић додао како је књаз намјеравао да умјесто себе предложи Србима једнога од својих синова, али да је од тога морао одустати због непопуларности престолонаследника Данила у Србији и малолетства књаза Мирка. Значи, једини „кандидат“ за српски пријесто остао је књаз Никола.

Причања књаза Николе и војводе Гавра, међутим, посланик Губастов је оцијенио као пука маштања.⁴ Рекли бисмо да је то и нешто горе од пуког маштања. Некако збуњује ако је онај добро познати књаз Никола — аутократски владар чији су стил и систем владања значили једну конзервативну али ипак органску адаптацију и саживљеност са још тако снажним патријархалним братственичким и племенским структурама и формама живота тадашњих Црногораца — могао и помислити да дође на пријесто Србије, у којој се већ, на темељу много бржег развоја капиталистичке привреде, сасвим учврстио грађански уставни поредак, са оформљеним грађанским странкама и парламентом — без обзира на то што су тако реакционарни владари као Милан и Александар још могли да се намећу. Но, књаз је, ето, маштао и о року од 10 година, како би уклонио грађански поредак у Србији и увео своју самовладу — или онај „унутрашњи мир“ којим се хвалио у Црној Гори, а којим се ни тамо неће још дуго моћи хвалити.

⁴ Архив Музеја Цетиње, Фонд Приновљени рукописи (у даљем навођењу: АМЦ, ПР) ф. XLVI, Губастов — Муравјову, строго тајно, 3(15)XI 1898, бр. 34. Гдје је датирање по старом календару поступамо као у оригиналу, с тим што ознаку датума по новом календару дајемо у заградни.

Међутим, као да су ова маштања књаза Николе пратиле, и значиле им потпору, и неке његове конкретне акције у самој Србији. Губастов је опет разговарао и питао књаза о неким његовим портретима који се шире по Србији. Усињавајући се да дјелује нешалантно, књаз је рекао да се то чини савршено без његова учешћа, да он и не зна какви се то његови портрети шире у Србији. Међутим, у последњој новембарској свесци француске публикације »Nouvelle Revue«, у политичкој хроници, саопштава се да портрети књаза Николе који се шире у Србији носе натпис: »Peuple, voilà ton Roi!« (Народе, ево твога краља!). Издавач ове публикације је извјесна madame J. Adam, позната као поклоница књаза Николе, недавно му је била у посјету и усхићено писала о Црној Гори и о њеном владару. Држећи да се ту не ради о некој мистификацији, већ да је по сриједи озбиљна радикалска работа, „вјероватно“ са знањем књаза Николе, руски посланик је доставио својој влади адекватни извод из поменуте публикације, како би у Петрограду видјели чиме се све служе „братски дворови“ у међусобној борби.⁵

Развој ствари у црногорско-српским односима какав смо у почетку укратко приказали и илустровали горњим примјером довео је до повлачења српског опуномоћеног министра из Цетиња. Шеф српске дипломатске мисије потпуковник Александар Машин пошао је у септембру 1899. као делегат своје владе на међународну конференцију о ратном праву у Хаг.⁶ Краљ Александар га је крајем фебруара 1900. и формално опозвао из Цетиња.⁷

Машин, као миљеник бившега краља Милана, био је сасвим неподобан за књаза Николу и његову околину. Његова улога углавном се сводила на то да Милану и Александру служи као обавјештајца из Цетиња. Пријатељевао је, свједочи Губастов, с аустроугарским министром резидентом на Цетињу, и ништа није чинио без његова знања и савјета. Тиме је највише одбијао Црногорце, који нијесу скривали задовољство због његова одласка у Хаг, надајући се да је тиме у ствари коначно опозван. Иначе је Машин, карактерише га руски посланик, био човјек ограничена ума и образовања и сасвим осредњи артиљеријски официр.⁸

Новосадска „Застава“ осврнула се на опозив Машина под насловом „Расцеп између Србије и Црне Горе“. За овај у патри-

⁵ Исто, Губастов — Муравјову 3(15)XI 1898, бр. 35. Овај, као и готово сви документи овог архивског фонда, јесте концепт. Стога овдје нема поменутог прилога — извода из публикације госпође Adam, него је, разумљиво, уз оригинал послат у Петроград.

⁶ Исто, Губастов — Муравјову, XLVIII 1(13)II 1900, бр. 4.

⁷ Архив СР Црне Горе Цетиње, Фонд Министарства иностраних дјела (даље: АЦГ МИД), ф. 54, бр. 322, краљ Александар — књазу Николи 14 (28) II 1900. — Обраћајући се по њиховој уобичајеној узајамној интитулацији са „Господине ми Брате“, краљ моли књаза да благодарили примити опроштаја ради потпуковника Машина, који ће му благодарити на знацима благовољења којима је био почаствован у току свога боравка на Цетињу. Машин ће том приликом поновити краљева увјеравања о његовом високом поштовању и „непроменљивој љубави“ за књаза.

⁸ АЦГ, ПР, ф. XLVIII, Губастов — Мурјавјову 1. (13) II 1900.

отском смјеру веома милитантни лист, искључиви је кривац „раскраљ Милан“, који се усудио да пред Словенством сумњичи „омиљену личност књаза Николе“. Стање тих односа, запажа се овдје иронично, илуструје чињеница да опозивно писмо Машина књазу Николи није било на српском, него на француском језику. Упитан како је било на опроштајној аудијенцији, Машин је наводно одговорио: „То су били најтежи часови мога живота“. „Застава“ закључује да ће се и млади краљ и његов отац добро чувати да „верним Србима“ објаве тешке ријечи књаза Николе.⁹

Аустроугарски посланик на Цетињу Кућински јавио је своме министру Голуховском — да му је сами Машин рекао како је аудијенција код књаза трајала кратко и била је „наметљиво хладна“.¹⁰

Један догађај, међутим, иако по самој природи искључиво из људске интимне сфере, означио је почетак новог заокрета у српско-црногорским односима, заокрета ка нормализацији. Ријеч је о изненадној женидби краља Александра Драгом Машин у јулу 1900. године. „Глас Црногорца“, преносећи по обичају телеграме бечког „Кореспонденц бироа“, донио је вијест о вјеридби краља Александра са госпођом Машин, бившом дамом краљице Наталије, родом из породице Луњевица; затим о оставци кабинета Владана Ђорђевића, о оставци (путем телеграма из Карлсбада) краља Милана на положају врховног заповједника војске и сл. Нови кабинет саставио је Алекса Јовановић, узевши и ресор иностраних дјела. Краљев ађутант пуковник Милош Васић постављен је за министра војске. У посебном телеграму, и од посебног значаја, стоји најава како се руски цар примио кумства за вјенчање краљевског пара у Београду. Цара ће у томе заступати кнез Манзуров. Сљедећи број „Гласа Црногорца“ доноси како се вјенчање обавило најсвечаније; затим, да је објављена амнестија политичких осуђеника, да су Таушановић и Протић већ пуштени на слободу.¹¹ Како у овом тако и у више сљедећих бројева „Глас Црногорца“ се уздржава од било каквог коментара или оцјене поводом брачног догађаја у Београду. Међутим, то што се руски цар примио кумства и што су амнистирани политички осуђеници — у великој мјери је значило нову спољно-политичку оријентацију краља Александра и владе Србије, па тако и нову констелацију за њене односе са Црном Гором.

Иако су ти догађаји имплицирали аутоматско одрмзавање на релацији Цетиње — Београд, након свега што је било, процес нормализације ићи ће доста споро. Дobar знак попуштања било је то што је оним Црногорцима који су претходне године били најурени из Србије одмах одобрен повратак. Рачуна-

⁹ „Застава“, 13. (30) III 1900.

¹⁰ Архив СР Црне Горе Цетиње, архива Аустроугарског посланства (даље: АЦГ, АУП, Кућински — Голуховском, ф. 56, 29. III 1900, бр. 6. Документи аустроугарске провенијенције датирају се по новом календару.

¹¹ „Глас Црногорца“, бр. 28 и 29 од 15. (28) VII и 20. VIII (2. VIII) 1900.

јући ђаке и студенте, који су се сада слободно уписали у школе, вратило се око 1.000 Црногораца. Али што се тиче оног највишег нивоа, краљ Александар као да је превидио обични протоколари ред да књазу Николи благовремено нотификује своју женидбу.¹²

Изненађујући догађај у Београду као да је збунио књаза Николу. У смртној мржњи и неповјерењу према краљу Милану, а увијек у неком подозрењу и бојазни од много чега што се догађа у Београду, он је пред аустроугарским послаником бароном Макиом изразио претпоставку да би посриједи могао бити неки мрачни макијавелистички план самога Милана — у циљу да се опет кроз кратко вријеме домогне пријетоло. Макију књажева прича не изгледа „чиста“, с обзиром да се у Србији обнавља руски утицај, помиловани су радикали, враћају се противници краља Милана, као Пашић и други, итд.¹³

Очекивани гест пуке куртоазије и протокола — нотификација краља Александра о својој женидби — стигла је на Цетињу након пуна два мјесеца, 24. октобра 1900, и то не директно на адресу књаза, него преко црногорског Министарства иностраних дјела.¹⁴ Природно, то је увриједило књаза Николу.

Да се званични црногорско-српски односи покрену са мртве тачке помогла је једна спољнополитичка околност. Намјера Аустро-Угарске да продужи босанску жељезницу кроз Новопазарски Санџак узнемирила је Турску. Иронијом историје, сам султан Абдул Хамид препоручио је што брже нормализовање односа између Београда и Цетиња. Султан је савјетовао књазу Николи да краљу Александру одговори на нотификацију о женидби, и предложио да се Турска, Србија и Црна Гора заједнички одупру аустроугарском жељезничком плану, а затим и све безобзирнијој прозелитској католичкој акцији према муслиманима и православцима у Босни и Херцеговини. Исте предлоге султан је упутио и у Београд.

Одбијајући да онакву „нотификацију“ прихвати као први корак од краља Александра, књаз Никола је узвраћао ћутањем. Руска влада је нашла за неопходно да интервенише. Обраћајући се књазу, гроф Ламздорф најприје изражава разумијевање за то што се он устеже да први учини корак код краља Александра, јер да је то заиста тешко послије свега што се десило. Али је успостављање добрих односа између двије братске државе у њиховом најбољем интересу, каже Ламздорф. То је саввим остварљиво послије одласка краља Милана, па не треба губити вријеме, већ заузети јединствени став према Аустро-Угарској у свему што је „против наших заједничких интереса“. Као што је већ краљу Александру, тако Ламздорф препоручу-

¹² АЦГ АУП, ф. 56, барон Макио — грофу Голуховском, 8. XII 1900, бр. 43.

¹³ Исто, ф. 56. Макио — Голуховском 20. VIII 1900, бр. 34.

¹⁴ Исто, Макио — Голуховском 8. XI 1900, бр. 43. „Глас Црногорца“, 14. (26) X бр. 41, само констатује када и како је примљена ова нотификација.

је и књазу Николи да прихвате султанов предлог да три балканске државе заједнички протестују у Бечу због католичке прозелитске акције у Босни и Херцеговини и да се договоре о заједничким корацима, како да осујете аустроугарски жељезнички пројекат. Царска влада ће, увјерава Ламздорф, подржати такав рад трију влада.

Пред питањима од вишег интереса књаз је попустио убјеђивању Руса, као и још једном подстицају од стране султана. Честитао је женидбу краљу Александру — пун „одушевљења“ за тај „срећни“ брак, за краљицу Српкињу, унуку Карађорђева војводе Луњевице, чију је „љупкост и духовитост“ упознао још за вријеме своје посјете краљу Александру у Београду 1896; књажева осјећања спајају се у најтоплију жељу да срећан брак испуни живот краљевском пару „до у најдаљу будућност“. ¹⁵ Убрзо потом краљ Александар је честитао књазу Николи и књегињи Милени 40. годишњицу брака, на шта му је књаз узвратио благодарношћу. ¹⁶

Тако су учињени извјесни кораци куртоазног карактера у правцу нормализовања односа између владара Србије и Црне Горе. То ће, међутим, и даље споро и натегнуто ићи. Није ствар само, или прије свега, у томе што књаз Никола очекује и захтијева иницијативу Београда, као стране која је по његовом мишљењу искључиви кривац за недавне тешке поремећаје тих односа. Једна од битних политичких импликација женидбе краља Александра Драгом Машин јесте заправо у значајном побољшању односа између Србије и Русије. Књаз Никола увијек је био осјетљив када је руски цар своју милост и наклоност дијелио на још коју окрућену главу на Балкану. Књаз је, пак, највише зазирао ако је то случај са владарем Србије, што ће се из даљег јасно показати.

Мада се Србија након царева вјенчаног кумства у Београду доста уздржано кретала ка оријентацији на Русију, у Петрограду су то оцијенили као веома значајну добит за себе. У једном упутству Азијатског департмана руског Министарства иностраних дјела, у чијој су надлежности били и балкански послови, скреће се пажња посланику Чарикову у Београду на важност ступања краљице Драге у политички живот Србије. Мада није позвана да непосредно учествује у управи земљом, она по своме положају и природном упливу на младога супруга мора имати суштинског утицаја на ток ствари у краљевини. Краљица се — „изгледа“ — одликује великим тактом, и њена освједочена подршка зближењу Србије и Русије треба да буде препорука Чарикову како да у њој нађе „вјерног помоћника у учвршћењу краља у његовом садашњем настојању“. Руској вла-

¹⁵ В. наш прилог: Црна Гора и питање јадранске жељезнице 1900—1902. (из Црногорско-српских односа), ИЗ, XVI, 1968, књ. XXV, св. I, 115—116. Књажеву честитку изложили смо према мемоарима војводе Сима Поповића — Библиотека Историјског института у Титограду (у даљем навођењу: ВИИТ), одјељак Послије братимљења у Београду и на Цетињу, 86.

¹⁶ „Глас Црногорца“, 4. (16) XI 1900, бр. 44.

ди такође изгледа да је сада и српска војска сигуран ослонац пријестола.¹⁷

Топлији вјетар од Петрограда ка Београду књаз Никола се трудио да некако неутралише исказивањем што вруће ода-ности Русији. Посланику Власову је рекао да се његова поли-тика састоји само из двије ријечи: „Бог и Русија“. На Русију полаже сву наду и уздање да ће једнога дана својим моћним крилом из Цариграда закрилити све Словене и омогућити им да се мирно и слободно развијају. Предајући се тако Русији, књаз ће, каже, за сва своја будућа дјејства у спољној политици Цр-не Горе сматрати одговорним руског посланика, који је дужан да га чува од свих промашаја и пренагњених корака. Узвраћа-јући — за Власова је то велика одговорност, али снабдјевен у-путствима своје владе он је прихвата, с тим да га књаз о сва-кој својој политичкој намјери претходно обавијести, затим да саслуша и прими на знање његова „скромна“ мишљења, и да га стално држи у курсу онога што намјерава предузети.

Схвативши основни мотив књажева „предавања Русији“, Власов је полако пребацио разговор на тему односи Црне Горе и Србије. Краљ Милан је отуда, надати се за увијек, удаљен, па треба да ишчезну разлози који су изазивали хлађење „изме-ђу управљача два српска племена“, каже Власов. А када се мла-ди краљ Александар гласно одриче политике свога оца и обраћа се народу како је неопходно отпочети нову еру у политичком и економском животу Србије, то представља основу да и књаз Црне Горе заборави све што је прошло и да пожури пружити руку краљу за њихово што брже и тјешње зближење. Тако је Власов већ одмах искористио своју „одговорност“ за политичка дјејства књаза. Ухваћен у сопствену кљусу, књаз Никола је из-разио готовост да учини корак ка зближељу са краљем Алек-сандром, али „очигледно безвољно“. Схватајући неопходност по-мирења, књаз само инсистира да код краља Александра наиђе на исту готовост.¹⁸

Сарказам је судбине што је управо смрт бившег краља Милана у фебруару 1901. дошла као најбољи повод, формално и суштински као поручен, да се владари Србије и Црне Горе један другоме мало више огласе. Краљ Александар, додуше, о-бавијестио је књаза Николу једном доста сувом реченицом о смрти свога оца. „Искрено учествујем у твојој дубокој тузи“, узвратио је књаз. Незаборавна је она „врућа братска заједни-ца“ која га везује са његовим оцем у данима заједничких иску-шења 1876—1877. У име тих осјећања, „у име добра и заједни-чких наших интереса ја ти данас подносим увјерење моје брат-ске љубави, дружбе и вјерног пријатељства“, одговорио је књаз Никола.¹⁹

¹⁷ АМЦ ПР, ф. XLVIII; копија телеграма Чарикову, Петроград 11. (24) I, 1900, у прилогу документа од 25. I (5. II) 1900.

¹⁸ Исто, Власов — Ланздорфу, 28. I (10. II) 1900.

¹⁹ „Глас Црногорца“, 2. (15) II 1901, бр. 5.

Овим поводом „Глас Црногорца“ је донио и брижљиво срочен и без сумње на највишем мјесту редиговани напис под насловом „Њ. В. Милан Обреновић први краљ Србије“. Наглашава се да су двије земље биле тијесно везане у прошлости и спаја их заједничка тежња ка будућности, а да „и не спомињемо природну заједницу српског племена“ уопште. „Бурни живот и грозничави рад“ покојног краља Милана морао је утицати и на Црну Гору. Али се треба уздржати од моментаног суда, који ће неумитна историја изрећи када прођу тешке прилике које изнад „раздробљеног српства колају“. Евоцирајући успомену на братску заједницу у минулим ратовима, жеља је да у „великој синовљој жалости“ младоме краљу Александру допринесу сви Срби у Србији и ван ње — љубављу и оданošћу како би чвршће и успјешније одговорио своме великоме задатку. Црногорцима у Србији посебно се поручује — „да ћемо сматрати и цијенити њихову љубав и оданост према краљу Александру исто као према нашем узвишеном Господару књазу Николи“.²⁰ — Дало се ипак разумјети да се краљу Милану не могу опростити оне увреде и клевете које је нанео књазу Николи и Црној Гори. Истичући историјску и националну дружбу са Србијом, књаз је хтио пред широком српском и југословенском јавношћу гласно рећи да је био и остао непоколебљиви борац за шире народно ослобођење и уједињење.

Једно друго гледање, и у другачијем тону, књаз је изразио пред руским послаником. Најприје је сам Власов истакао да се краљу Александру сада развезују руке за пуну слободу дјejства у управљању Србијом; од тога се могу очекивати повољни резултати како на унутрашњем плану тако и у правцу већег зближења Србије са „покровитељницом Словена Русијом с једне и Бугарском с друге стране“. Зато, ако књаз не пожури да са Београдом успостави нормалне односе, ризикује да се нађе у изолованом положају на Балканском полуострву. Реагујући, књаз је најприје истакао да телеграм краљу Александру поводом смрти његовог оца сматра озбиљним кораком у правцу зближења са Београдом. Међутим, од свега тога он не предвиђа никаквих позитивних резултата. Нема могућности да се у Србији ускоро установи чврсти поредак као гаранција мирног развоја и просперитета. Самовољност и безвлашће прирођене су особине „српског народног духа“. Млади краљ Александар је неспособан, слабога карактера, физички и духовно убог, неприпремљен за владање, и неће бити у стању да задржи ни управу на народ у границама законитости и дисциплине. О краљици Драги изразио се краљ Никола још неповољније. Она се не може користити ни симпатијама нити за њен положај потребним уважавањем како код народа тако особито међу „вишом класом“. Свако се према њој односи као према жени сумњиве репутације у прошлости, а при томе нема никаквих интелектуалних ква

²⁰ „Глас Црногорца“, 9. (22) II 1901, бр. 6.

литета. Из свега тога, према оцјени књаза Николе, у Србији се морају очекивати нове невоље — политичке и дворске, непрекидна борба партија за утицај, честе промјене влада и нереди у народу.

Али упркос такве оцјене, Власов је лако убиједио књаза у неопходност хитног нормализовања односа са краљем Александром и његовом владом.²¹ У ствари, самом чињеницом зближења Србије са Русијом, књаз Никола је био принуђен да пружи руку Београду.

Очигледно је, међутим, да у основи књажеве тако мрачне и песимистичке слике о Србији и њеној будућности стоји његова сујета и страховање од непосредног ефекта што руски цар хоће да своју „милост“ додијели и краљу Александру. Далеко већа и богатија Србија за Русију ће, дакле, значити много више него Црна Гора. Аутократски владар какав је био књаз Никола заправо је бјежао од стварности — умишљено држећи и желећи да наметне схватање како је његов систем „чврстог поретка“ синоним сваког добра и благодети, а уставни поредак са парламентом и странкама оличење „беспоретка“ и сваког зла. Међутим, стварност Црне Горе огледала се прије свега у чињеници да се њен спољни дуг тада пењао на 4,500.000 фиорина, односно преко 9 милиона круна — док је годишњи буџет ове мале земље једва прелазио 2 милиона круна. Нови зајмови све теже су се налазили, а кад би се добили — трошени су углавном на подмиривање доспјелих ануитета старих зајмова. Особито је тешко падала презадуженост код аустроугарских банака, па је књаз Никола, ради очувања независности и интегритета земље, морао лично молити руског цара да би наредио ванредну финансијску интервенцију у корист Црне Горе.²²

На питање нормализовања односа са Србијом књаза Николеу је хватала све већа нервоза. Његову сујету „јединог вјерног пријатеља Русије“, како се некад изразио Александар II, сада је јако пекло то што баш отуда од њега траже иницијативу у поменутоме правцу. „А зар мој телеграм краљу Ви рачунате за ништа“, пребаacio је књаз Власову. „И не сматрам за много, јер од хлађења односа са Србијом страдају искључиво интереси Црне Горе као и Црногораца који живе у Србији“, узвратио је руски посланик. Нови корак треба учинити и зато да би се ускоро добило отварање српске границе за усељавање Црногораца, предочавао је Власов. Остајући упоран, књаз је рекао да више неће учинити — док му не дође српски представник на Цетиње. Власов, међутим, сматра да је на овакав став књаза утицао престолонаследник Данило, познат као љути противник зближења Црне Горе са Србијом, који је управо био дошао из Бара. Но, слједећи пут књаз је био боље расположен, питајући

²¹ АМЦ ПР, ф. XLIX, Власов — Ламздорфу 2. (15) II 1901.

²² В.: Мирчета Буровић, *Црногорске финансије 1860—1915*, Титоград 1960, 241—242.

за мишљење шта да још уради како би ускоро успоставио „дипломатске“ односе са Србијом,²³ што опет значи да само српски представник дође на Цетиње. Књаза је очигледно дубоко дирао груба чињеница, коју му је руски посланик тако немилосрдно предочио, да за нормализовање односа са Србијом не постоји једнаки интерес, већ да је то у првом реду интерес Црне Горе.

Руска влада, међутим, посредовала је и у Београду. Но, прије свега на основу разговора са српским министрима и према „личном освједочењу“, посланик Чариков налази за неопходно да истакне да односи „између становништва Србије и Црне Горе нијесу били ни најмање дирнути (затронути) лично мржњом и неподношењем између краља Милана и књаза Николе“. За успостављање званичних односа са Црном Гором, по ријечима министра иностраних дјела Михаила Вујића, једину тешкоћу представља то што у буџету Србије за 1901. годину није унијета ставка за дипломатску мисију на Цетињу. Али док наступи законска могућност, на Цетиње се може упутити званични представник под видом потребе каквог особитог случаја. Иначе, у Београду придају изванредну важност чињеници да представници Србије и Црне Горе у Цариграду већ сложено сарађују у стварима од заједничког интереса њихових земаља; у питању јадранске жељезнице и особито на заштити интереса српског становништва у Новопазарском санџаку и Косову и Метохији.

Према Вујићу, иначе, главна препрека српско-црногорском здружењу јесте Аустро-Угарска. Њему је „вјеродостојно“ познато да су односи Србије и Црне Горе у овом моменту најбољнија тачка владајућих кругова у Бечу и Будимпешти. Јер они се никако не мире са тим што је краљ Александар исклизнуо испод њихова утицаја. Зато се краљ и уздржава од активније спољне политике и посвећује се унутрашњим питањима. Вујић се плаши да се аустроугарски управљачи због зближења Београда и Цетиња неће устручавати од политичког и економског притиска на Србију, ма колико им за то недостајало погоднијег изговора. Зато српска влада „не зна“ колико је у садашњем моменту опортуно да на Цетињу установи изванредну мисију. Стога ће она одмах поднијети Скупштини захтјев да редовним путем одобри буџетску ставку за мисију на Цетињу. У Београду ипак држе да ће већ ову намјеру на Цетињу сматрати као довољан доказ пријатељског расположења краља Александра према књазу Николи.²⁴ — Не изгледа нам много разложна бојазан Београда да би због васпостављања српске мисије на Цетињу Аустро-Угарска могла отпочети какав иоле озбиљнији економски или политички притисак на Србију. Пошто су ствари које се тичу „заједничких интереса“ посланици двије земље у Цариграду обављали сложено и добро, Београду, чини се, није било на одмет да књаза Николу, као више заинтересованог за нормализовање односа, још неко вријеме држи у неизвјесности.

²³ АМЦ (ПР, XLVIII, Власов — Ламздорфу, 8. (20) III 1901.

²⁴ Исто, Чариков — Ламздорфу, Београд 28. III (11. IV) 1901.

Београд је, иначе, намјеравао да узврати на поменути телеграм књаза Николе и тако учини гест добре воље према Цетињу. Повод је имао бити „срећни догађај“ у породици краља Александра, најављен у августу претходне године и природно очекиван након 9 мјесеци. Кум је опет имао бити руски цар. Међутим, краљица мајка Наталија обавијсетила је Русе да би цар могао кумовати подметнутом дјетету. Опрезно прилазећи ствари, Руси су у априлу 1901. године послали љекаре који су утврдили да код краљице Драге нема трудноће.²⁵

Књаз Никола и његова околина нијесу зажалили што је тај „гест добре воље“ краља Александра неславно изостао. Породичне прилике на београдском двору биле су права посланица за бурна забављања на цетињском двору. Већ од краљеве женидбе у Озаклији се о њему говорило као о идиоту, а о краљици Драги као о најцрњој блудници. Када се стало причати о лажној трудноћи краљице Драге, задовољству и подсмивавању није било краја, не штедећи ни оне ријечи због којих је, изнијевши их у своме рјечнику, Вук Караџић некада био тешко нападан. На Цетињу се држало, свједочи о свему овоме војвода Симо Поповић, да ће јавна брука са лажном трудноћом краљице Драге убрзати пад краља Александра. Убрзо након тога скандала краљ Александар је предузео све да њега и краљицу Драгу приме руски цар и царица. Књаз Никола, међутим, учиниће све да то онемогући.²⁶ Но, о томе ће бити ријечи касније.

У бизарној игри сујета двају владара, то што је књаз Никола пустио кући српског емигранта у Црној Гори Ранка Тајсића био је моменат трагикомичне ироније. Радикалски сељачки првак Тајсић је, бјежећи од суда краља Милана, крајем 1897. године емигрирао у Црну Гору. Након своје женидбе краљ Александар га је у јулу 1900. помиловао. Када га је књаз Никола у јуну 1901. „благонаклоно“ испратио, Тајсић је преко Котора отпутовао за Београд. Но, приликом поласка примијетило се да је Тајсић душевно поремећен, што је министар Вуковић објаснио његовим „дугим странствовањем“. Ипак је Тајсић понио са собом један ханџар и два револвера са 400 патрона.²⁷ Кад је стигао у Ријеку, тамошњи српски генерални конзул Радошевић јавио је својој влади да је Тајсић додуше јако узрујан, али не и „озбиљно болестан“; ипак би, каже, добро било да

²⁵ Слободан Јовановић, *Влада краља Александра Обреновића III*, 91; АМЦ, ПР, Чариков — Ламздорфу, 28. III (11. IV) 1901.

²⁶ БИИТ, Мемоари в. Сима Поповића, 137—III, одјељак: Послије бра- тимљења.

²⁷ Архив Државног секретаријата за иностране послове у Београду, Политичко одјељење (даље: АДСИП ПО), ф. IX, Т/7, Вуковић — Вујићу, 7. (20) V 1901; АЦГ МИД, ф. 58, 7. (20) V 1901.

га на београдској жељезничкој станици сачека неко од његових рођака.²⁸

Међутим, у очекивању доласка српског посланика на Цетиње, књаз Никола је у својој таштини и ради очувања достојанства у народу пустио гласове како је он у томе попустио молбама краља Александра и његове владе, а никако да се то чини на притисак руске владе. Књажеву обману Власов тумачи као прави одраз његових осјећања према Србији и њеном владару. То не обећава искреност и постојаност новог зближења између Цетиња и Београда. За Власова је ван сумње да се према зближењу Русије са Србијом и Бугарском књаз Никола односи више непријатељски него благонаклоно. Раздражен на Русију што је управо одбила да санира дугове Црне Горе Аустро-Угарској, књаз Никола почиње да се плаши од тога да Руси могу учврстити своје везе са Београдом и Софијом, те престати да осјећају потребу за њим, лишити га своје ексклузивне подршке и материјалне потпоре, без чега би његова улога значајног политичког чиниоца међу Југословенима и уопште на Балкану била сведена на нулу. Књажевина Црна Гора при сталном увећавању расхода, особито расхода за двор, „без наше помоћи“ брзо би се нашла у безизлазном положају. С обзиром на све то, обнављање односа са Србијом може се показати „непожељно и за нас“, плаши се Власов, јер да ће то бити извор тешких интрига из двора према овдашњим представницима Русије, Србије и Бугарске.³⁰

Почетком октобра 1901. дошао је на Цетиње потпуковник Михаило Антонић, али не у својству сталног представника Србије, него „у специјалну мисију“. На свечаној аудијенцији 4. (17. октобра) књаз Никола му је изјавио да са задовољством прима писмо краља Александра, којим га је поставио за „нарочитог посланика код Мене“. Краљева увјеравања о пријатељству и љубави према „Мени и Црној Гори“ у највећој мјери га испуњавају пријатношћу и захвалношћу. „...Природне, у срцима нашим урођене братске везе, најбоље су јемство трајања и јачања тих одношаја.“ Књаз на крају обећава пуну готовост своју и своје владе да се олакша мисија потпуковника Антонића.³¹

²⁸ АДСИП, ПО, ф. 9, Т/7, Радосевић — Вујићу, 13. (26) VI 1901. — Из наших извора иначе знамо да је за првих неколико година боравка на Цетињу Тајсић био миљеник младога књажевића Мирка. Често би са њим шетао у србијанској драгачевској ношњи, са карактеристичним опанцима и црногорском капом на глави. Памтила се Ранкова сељачка демагогија, којом је био досадио и својим друговима радикалима. Када би, на примјер, као народни посланик ишао у Скупштину, претходно би своје опанке добро замазао у каквом благу или црвеници, да се онда „народски“ прошета по теписима у Скупштини. На Цетињу је добијао од књаза неку доста скромну помоћ за издржавање. Посљедње двије године књажева милост према Ранку се охладила, па га је „странствовање“ у Црној Гори, природно, доводило до очајања.

²⁹ АЦГ, МИД, ф. 58, 13. (26) VI 1901, бр. 917.

³⁰ АМЦ, ПР, L, Власов — Ламздорфу, 26. VI (9. VII) 1901.

³¹ АЦГ, МИД, ф. 60, 5. (17) X 1901, бр. 1567.

„Глас Црногорца“ се веома опширно осврнуо на долазак потпуковника Антонића. Изражавају се задовољство и радост обнављањем пријатељских односа „између два српска стожера“. Каже се да на Цетињу никада није малаксавала вјера у братске односе са Србијом. Послије „мрачних дана“ у Србији се разведрило, „партијске страсти“ су попустиле и просвијећени људи без обзира на страначку припадност окупљају се „око свога Господара“. Сада ће „оба српска Господара раме уз раме“ поузданије и успјешније радити на народној њиви коју им је провиђење повјерило. „Ниједан народ није толико угрожен као српски народ, његови владоци обнављајући своје братске везе тиме испуњавају императивни захтјев највишег српског интереса“. Овдје се преноси и један напис дз београдског „Дневника“. Ту је акценат на критиковању претходне владе Србије, која је „у пријатељу и брату гледала непријатеља, а у непријатељу пријатеља“.³² Истичући по обичају предност свога аутократског режима над оним гдје владају „партијске страсти“, а за минуле догађаје приписујући искључиву кривицу другој страни — тако се књаз Никола преко „Гласа Црногорца“ у ствари препоручује широј српској и југословенској јавности.

У разговору с Антонићем књаз је, међутим, дао јасно разумјети шта сматра основним проблемом у односима између Црне Горе и Србије. Указао је на своју посјету Београду 1896, и „незаборавне успомене отуда“. Увијек је био поборник најискреније слоге и одушевљен за заједнички рад са Србијом у свим питањима спољне политике. Али ни при најбољој вољи то није могао постићи, усљед несталности владе у Србији, у којој су се тако често мијењали политички правци и личности. Према књазу, а ту је заправо поента, зближење је тешко било постићи и због тога што је било „злих људи и политичара“ који су сматрали да „две српске државе и две династије“ не могу остати једна поред друге. „То је неистинито и фатално мишљење“, нагласио је књаз Антонићу. Више од свега, и све јаче, књаза је притискало питање будућности његове династије. Са династијом је идентификовао и кроз њу гледао и сам опстанак Црне Горе као самосталне државе. Књажево толико наметљиво инсистирање, у релацијама са Београдом, на „два српска стожера“, „двје српске државе“, „двје српске династије“, потиче прије свега из те његове зебње за своју династију и државу. Београд је добро знао ту велику бригу књаза Николе, али се на све то правио невјешт. Морао је књаз Никола дубоко осјећати да га у Београду у крајњој линији и не држе за релевантног партнера, а камоли да им буде равноправан. И да је којим случајем хтио, књаз Никола имао куд: нужност потпунијег државног и националног остварења Црне Горе, што се у политичкој фери исказивало као борба за шире народно ослобођење и уједињење, природно и неодступно је упућивала књаза Николу на

³² „Глас Црногорца“ 6. (19) X 1901, бр. 41.

заједнички рад са управљачима Србије на свим питањима која се тичу ослободилачке борбе свих Срба и Југословена.

Предан таквој политичкој оријентацији, књаз Никола је у неким суштинским хегемонистичким тенденцијама био далеко отворенији и радикалнији од београдских политичара. Настављајући разговор с Антонићем, књаз се залагао за то да Србија и Црна Гора раде заједнички у Турској, да јединствено иступају у заштиту српског живља „од арбанашких зулума“, а то све на начин што љегшег опхођења са самим Турцима. Истина је да Албанци чине велике тешкоће српском живљу, „али би тек права несрећа за наше племе била, ако би се успјело да Арбанија добије аутономију“. Свим силама треба спријечити да то „сурово и снажно племе не дође до државног јединства“, говорио је књаз. Зато треба јединствено наступати, и добро би било да посланици Црне Горе и Србије у Цариграду у томе смјеру имају идентичне инструкције. Антонић је, по прилици, кратко одговорио: и његова влада испуњена је најбољом вољом да између Србије и Црне Горе дође до искреног и трајног споразума, држи да томе убудуће неће бити препрека, јер да су нестали „извесни узроци“ који су за кратко вријеме могли ометати заједнички рад.³³

У духу текуће јединствене политичке акције Србије и Црне Горе у Турској, црногорски посланик у Цариграду Бакић већ је био добио инструкције. На одређени начин, истиче се између осталог, у тим упутствима, судбина Црне Горе и Србије повезана је са судбином Турске, па и њу треба „причуљивати себе ради“. А да би Црна Гора остала досљедна у „ваздушним чувствима према Србији и Српству, жеља је његова Височанства књазу Николе да наше двије земље иду упоредо у свим питањима политичког, економског и културног напретка нашег народа у Турској, али у наведеном смислу привремене умјерености“. Зато ће Бакић поново ступити у „ближе одношаје“ са послаником Краљевине Србије, како би инструкције својих влада усагласили и сјединили напоре у заједничком раду.³⁴ У констелацији status quo-a на Балкану, који су диктирале Аустро-Угарска и Русија, особито док је ова посљедња била уплетена у питања Далеког истока, Србија и Црна Гора могле су нешто предузимати у Турској само у оквиру услова одржавања њеног интегритета.

Након скоро два мјесеца Антонићева боравка на Цетињу, аустроугарски посланик барон Макио нашао је за потребно да да свој суд о карактеру и домашају обнове односа између Црне Горе и Србије. За Макиа то јесте „извјесно побољшање“, али га оно, очигледно, много не импресионира, нити узнемирује. Чињеница да је Антонић неки сродник са краљем Александром,

³³ АДСИП, ПО, I/31, пов. бр. 6, Антонић — Вујићу, Цетиње 17. (30) X 1901.

³⁴ АЦГ, МИД, ф. 69, Вуковић — Бакићу 7. (20) VIII 1901.

по Макију, има већи значај од саме његове, иначе ограничене, дипломатске способности. Као војник од заната, запажа Макио, Антонић није ступио у контакт са својим овдашњим колегама, нити са ким од црногорске владе, а ни са којим од старих црногорских војвода и главара. Ово не значи да он игнорише овдашње војне и политичке кругове. По мишљењу Макиа, Антонић има свакако налог од краља Александра да не буде тај који би на ма који начин био какав посредник између књаза Николе и српских радикала, без обзира на то што је ове краљ помиловао. Искључивање радикалског момента са релације званичних српско-црногорских односа значило је, према Макију, и свакако на задовољство Беча, оспоравање маха оним „великосрпским плановима“ који потичу са Цетиња. Краљ Александар, каже даље Макио, изашао је додуше у сусрет жељи Русије да се успоставе нормални односи између два братска народа (Brudernation), али краљ неће да послужи као оруђе никаквој руској политици која би иоле ишла преко Цетиња.³⁵ — Беч, дакле, није налазио разлога да много страхује од обнове односа између Београда и Цетиња.

Предсједник српске владе Михаило Вујић залагао се код краља Александра за већу присност и пријатељство са црногорским двором и владом.³⁶ На почетку смо поменули како је он приликом посјете Цетињу 1897. године настојао да краља Александра склони да са књазом Николом склопи споразум о подјели сфера респективног уплива у Турској. Нова Вујићева залагања, пак, краљ Александар је са још већим подозрењем одбијао. С правом је осјећао да му књаз Никола нешто много шкоди.

Заиста, књаз Никола је користио прилику да колико највише може нашкоди краљу Александру, и то ондје гдје је овај био најосјетљивији. Од првог наговјештаја књаз се увелико бринуо хоће ли руски цар и царица примити у Петрограду краља Александра и краљицу Драгу. Једно вријеме се држало да ће се то остварити, што је српска влада и објавила у Скупштини. Књаз Никола је преко своје кћерке удате на руском двору књагиње Стане Лајхтенбершке достављао цару и царици „све што је најружније и најгнусније могао чути и смислити“ о Александру и Драги, у циљу да их убиједи да они српски краљевски пар не могу примити без свога великог унижења. Изгледима

³⁵ АЦГ, АУП, 159, бр. 47 — Б. Макио — Голуховском 28. XI 1901.

³⁶ Слободан Јовановић, исто, 199.

да би ипак могли бити примљени књаз је био особито узнемирен.³⁷

Приликом једног разговора са послаником Власовом књаз је показао велико интересовање за „питање које га мучи“: хоће ли цар примити краља Александра, хоће ли то бити убрзо и да ли ће се њим ићи краљица Драга. Послије тога посјетио је Власова књажевић Мирко, скренуо му пажњу на гласове у европској штампи о том пријему, и молио га да му помогне како би наредну зиму провео у Петрограду. Књаз је затим два дана узастопце позивао Власова, говорио му како кани поћи у Петроград да посјети своје „августјејше“ кћери, и да то жели и њихова мајка кнегиња Милена. Овом приликом књаз је изнио и своје „претсказаније“, како се Србија налази уочи „озбиљне катастрофе“, која мора изазвати тешке посљедице, а то ће наступити најдаље до нове године 1902. Нема говора о томе, тумачи Власов, да књаз руководи или учествује у каквој тајној дјелатности против Србије, него је то само његов „притисак“ у циљу да омете посјету краља Александра Петрограду. Потом је књаз Никола покренуо тему о престолонаслеђу у Србији. Као, рекли бисмо, мање нападно, књаз је почео некако с тањег краја: изразио је мишљење да неоспорно право на српски пријесто има други син књаз Петра Карађорђевића Александар. Он би избор свога унука примио са „саосјећањем“ и указао му подршку. Међутим, ако би српски народ пожелио да изабере књажева другог сина Мирка, он би се са тим сагласио — али само под условом да се Мирко изричито обавезе да ће се по ступању на српски пријесто одрећи од својих права у корист старијег брата — насљедника црногорског пријестола Данила. Тако би се по крви и језику сродни народи ујединили под једним скиптром.³⁸ Конкретна акција усмјерена на то да се краљ Александар и краљица Драга не приме на руском двору била је, према томе, повезана са маштањем о престолонаслеђу у Србији. Као да се књаз Никола није питао колико би његова династија, пошто би се инсталирала у Београду, могла остати црногорска, и шта би у том случају остало од саме Црне Горе као самосталне државе. Или је књаз Никола на све био готов, само да одржи своју династију?! Много је књаз Никола маштао и поетизирао, и то обично, и све више, у тијесној вези са поли-

³⁷ БИИТ, Мемоари в. С. Поповића, 137—III, Послије братимљења. — Свједочећи о томе, војвода Симо каже да се неколико пута нашао ујутро код књаза када је овај примао пошту. Брзо би све претурио, и када не нађе очекивано писмо поткупи све и озорчено баци по столу узвикујући: „Чудо, нема!“ Отворено разговарајући о питању пријема Александра и Драге код цара и царице, књаз је категорички тврдио да је то немогуће. „— И цар и царица знају сву њену прошлост. Како можеш и помислити да би се царица склонила да се загрли са једном блудницом и цар да је пољуби у руку. Ја знам поуздано да они неће видјети Петрограда! — Чудо, Господару! Драга, оваква каква је, није од јуче, па како се цар прими кумства“ — А што ћеш Ти Русима. Они нијесу никада знали што раде. Њима је изгорио мозак од чаја и вотке“, узвратио је књаз војводи Симу.

³⁸ АМЦ, ПР, ф. Л, Власов — Ламздорфу, повјерљиво 15. (28) X 1901.

тиком. И када би његова мисао уронила у какву осјетљиву и сложену политичку сферу, памет би обично уступала мјесто фантазирању.

Након мјесец дана престолонаследник Данило поново се интересовао код Власова је ли одложена посјета српског краљевског пара Петрограду. Онда, колико су тачни гласови у европској штампи о томе да је царска влада истакла кандидатуру Петра Карађорђевића за српски пријесто. Као и раније, Власов је, каже, избјегао да отворено одговори на таква питања. Али то књазу Мирку није сметало да опет пита о истом. На другој страни, Мирко је дао разумјети потпуковнику Антонићу да се ускоро намјерава оженити неком руском „великом кнегињом“, и да ће тај брак бити у најтјешњој вези са рјешавањем питања престолонаслеђа у Србији. — За овакво понашање књаз Мирка, тако „неискусног и младог“, Власов окривљује његовог оца књаз Никола, који се подаје илузијама и умишљено их преноси на терен озбиљне политике.³⁹

Од династичког питања у Србији на Цетињу нијесу поштедјели ни аустроугарског посланика барона Макиа. Једна личност „блиска“ књазу Николи, коју сада „не може“ именовати, дала је Макију једно кратко и „изненађујуће“ саопштење. Рекло му је да је књаз прекинуо сваку везу са својим зетом Петром Карађорђевићем — јер да је „обавезан“ да подржи кандидатуру његова (Петрова) старијег сина Ђорђа за српски пријесто. Чудна је, дакле, књажева „престолонаследничка“ политика: да би ликвидирао као претендента књаз Петра — код Руса се „залаже“ за његовог млађег сина Александра, а код Аустријанаца за старијег Ђорђа! Не знајући, ваљда, шта је књаз говорио Власову, Макио је превасходно осјетио контрадикторност у тој књажевој поруци. Из овога, и иначе, аустроугарском посланику је јасно да књаз не може да напусти своје „великосрпске снове“. Зато вреба да се отвори питање престолонаслеђа у Србији, настојећи да тамо евентуално доведе једнога од својих синова. При томе, истиче Макио, мора се увијек имати у виду склоност фантазирању књаза пјесника. Ипак, аустроугарски посланик налази за потребно да ово јави у Беч, јер да није немогуће да је син Петра Карађорђевића „први руски кандидат“ за српски пријесто. На другој страни, могућно је да књаз Никола тражи пут и начин како да, привидно повлађујући кандидатури једног од Карађорђевића, ствар искористи за своје личне намјере.⁴⁰ Највише, међутим, чуди, како је књаз могао помислити да су други наивни. Како било, „књаз пјесник“ је и даље добро „правдао“ књаз државника и политичара.

До посјете краља Александра и краљице Драге руском двору, на велико задовољство књаз Николе, никако није долазило. Циљ и смисао те посјете за краља и краљицу значио би,

³⁹ Исто, Власов — Ламздорфу, пов. 2, (15) XII 1901.

⁴⁰ АЦГ, АУП, ф. 57, бр. 48 — Б, Макио — Голуховском, Цетиње 5. XII 1901.

послије свега, одређену афирмацију и релативно учвршћење на пријестолу. У Београду су се трудили да се посјета оствари што прије, јуна или јула 1901. Морали су се, међутим, задовољити обећањем полувзаничног и мање свечаног пријема на Криму, за вријеме љетовања царске породице. Затим је руски двор одговорио да то не може бити прије септембра или октобра. Доцније је поручено Београду да се пријем јесењих примања на двору одлаже за сљедећу годину. Ово је заправо значило да руски двор не жели да прими краља Александра и краљицу Драгу. Руски посланик у Београду приписао је тај обрт „неодговорним женским утицајима“. А истакнути руски политичар гроф Вите забиљежио је у мемоарима да су црногорске принцезе на руском двору подробно извијестиле о Драгиној прошлости, те да се царица одлучно успротивила да такву жену прими као гошћу. Руски политичари, особито из ресора спољних послова, покушали су све да се посјета српског краљевског пара оствари, али су остали немоћни да савладају отпор царице.⁴¹

Када нови српски посланик Михаило Васић ускоро дође на Цетиње, рећи ће војводи Симу Поповићу, — али доста касније — како је краљ Александар дозволио све што је и како књаз Никола радио против њега у Петрограду. Од тада ће његова мржња према књазу бити чак већа од оне покојног краља Милана.⁴²

Децембра 1901. године књаз Никола је посјетио Петроград и био примљен код цара Николе. Главни циљ овога путовања био је у томе да се траже паре, не би ли се Црна Гора како ослободила дугова и финансијског притиска Аустро-Угарске. Свакако, књаз ће тамо радити што могне да још нашкоди краљу Александру и краљици Драги. Поводом ове посјете Антонић је на Цетињу испољавао нерасположење, тим више што је посјета Александра и Драге Петрограду још једном управо била одложена, уствари коначно суспендована. Постојала је и бојазан да се књаз Никола тамо не дотакне питања престолонаслеђа у Србији, и не убиједи руску владу у какво своје гледање на то питање.⁴³

Неочекивано, нарочити изасланик српског краља и владе на Цетињу потпуковник Антонић средином децембра 1901. отишао је за Београд на „неодређено одсуство“.⁴⁴ Почетком 1902. Антонић је наменован за министра војске у српској влади. Наравно, из Цетиња је отишао са квалификацијом „милинист“.⁴⁵

Исто тако изненадно, дотадашњи министар војске српске владе пуковник Михаило Васић наменован је за нарочитог изасланика краља Александра код књаза Николе. Повјерљиво

⁴¹ Слободан Јовановић, исто, 91.

⁴² БИИТ, Мемоари в. С. Поповића, исто.

⁴³ АМЦ, ПР, Власов — Ламздорфу 17. (30) XII 1901.

⁴⁴ АДСИП, ПО, ф. IV, I/34, Антонић — Вујићу 4. (17) XII 1901.

⁴⁵ АЦГ, АУП, ф. 158, бр. 2—Б, Макио — Голуховском, Цетиње 9. I 1902.

извјештавајући своју владу, аустроугарски посланик у Београду Холдерн каже да је Васић био обична креатура краља Александра, без икаквог стварног ослоња у војсци и код политичких партија, и човјек бескрупулозан и на све способан. Краљ га је морао пустити због једне афере моралне природе.⁴⁶ Као миљеник краља Александра Васић је ипак дошао на право мјесто.

Поводом наименовања Васића, министар Вуковић прије свега изражава радост што је Антонић тако високо аванзовао, „искрено“ жалећи што „нас оставља“, али ће и пуковник Васић наићи на исту предусретљивост, љубав и готовост да му се олакша обављање повјерене му одговорне дужности.⁴⁷

„Примио ме лепо“, каже Васић о приватној аудијенцији код књаза. Распитивао се о здрављу Њихових Величанстава, а затим много причао о својој породици, нарочито синовима Данилу и Мирку. Дотичући се спољне политике, књаз Никола је особито истакао да Аустријанци настоје да Црну Гору и Србију заваде, али „ја вам дајем реч да више неће успети да нас разлуче“.⁴⁸

Званична аудијенција, намијењена јавности, обиловала је уобичајеним излицима о братству, пријатељству, нераскидивој вези између „две земље сестре“ итд. Књаз је молио Васића да буде тумач његових „неизмјенљивих осјећања“ према краљу и краљици. „Та узајамна љубав наша и нашијех домова најбоље је јемство чврсте и сталне, у духу и крви нашега народа укоријењене везе, која спаја братске земље Србију и Црну Гору. У тој вези биће стално руковођени и сви наши заједнички напори само једноме заједничкоме циљу — добру и напретку драгог нашег српског народа“. Књазу је особито драго што је избор за ову мисију пао на господина пуковника Васића, познатог као доброг војника, родољуба и „поузданика свога Господара“.⁴⁹ Као што је из свега јасно, испод патриотских фраза с обје, а особито црногорске стране, дубоко је врело неповјерење, подозривост и тешка мржња између цетињског и београдског двора. Правог, искреног, зближења између њих није могло бити. Али оно што је везивало Црну Гору и Србију било је далеко дубље и постојаније од све нетрпељивости и мржње између дворова и влада, а то су били заиста ничим непомућени односи између њихових народа, њихове јединствене ослободилачке тежње и задаци. Противрјечност ове ситуације била је у томе што су односи између владара, онакви какви су били, фактички значили негацију стварности, а сила те стварности наметала се прије свега њима — владарима — и они су је морали слиједити.

⁴⁶ Исто, заступник министра иностраних дјела, Беч — барону Макију, Цетиње, 29. I 1901; у прилогу извјештај барона Холденра из Београда од 1. I 1902, бр. 1. — У овом извјештају каже се да је краљ Александар удаљио Антонића из кабинета и уопште из Београда због тога што је са женом једнога колеге министра ухваћен »in flagranti«.

⁴⁷ АЦГ, МИД, ф. 57, бр. 23, Вуковић — Вујићу 11. (24) II 1902.

⁴⁸ АДСИП, ПО, ф. II, Васић — Вујићу 11. (24) II 1902.

⁴⁹ АЦГ, МИД, ф. 62, док. од 21. II (6. III) 1902.

У времену између двије аудијенције Васића код књаза Николе, министар иностраних дјела Црне Горе војвода Гавро Вуковић пошао је за Београд. Главни повод ове мисије била је вјеридба другог сина књаза Николе, књажевића Мирка. Због одређених династичких комбинација које ће се везивати за тај брак, потребно је нешто рећи о вјереници и њеним родитељима. Будућа супруга књаза Мирка Наталија Константиновић кћерка је пуковника Александра Константиновића, који је по мајци унук господара Јеврема, односно сестрић краља Милана, и према томе краљ Александар му је брат од ујака. Мајка вјеренице Анка је из српске породице тршћанског трговца Опуића, а њена мајка од старе дубровачке породице Бошковић.⁵⁰ Породица Константиновић емигрирала је из Србије након и због жељидбе краља Александра Дагом Машин. Од Константиновића се, наиме, тражило да Драгу као супругу краља Александра признају за српску краљицу, сходно томе указују јој дужно уважавање и — уздрже се заувјек од ширења икаквих незгодних прича и гласова о њој и њеној прошлости. Уколико то неће, имају се удаљити из Србије, уз објаву да се више никада не могу вратити. Деликатни задатак да се рашчисте односи Константиновића према краљу Александру и краљици Драги обавио је управо пуковник Михаило Васић, тада, као што знамо, министар војске, а сада специјални изасланик краља Александра код књаза Николе. Константиновићи су изабрали егзил, и тако смртно увиједили краља и краљицу.⁵¹ Њихова кћерка, дакле, усоро ће бити снаха књаза Николе.

Једну верзију о вјеридби књаза Мирка, те о његовим претензијама на разне пријестоле, имамо у мемоарима војводе Гавра Вуковића. Сигурно, књаз Мирко се заносио свакојаким фантастичним плановима, тј. да му не гине један од балканских пријестолова: српски, бугарски, македонски или албански. Што се тиче вјеридбе, наводно се приликом посјете Риму—августа 1901. загледао у Наталију Константиновић. Како је комбинација била још у току, књаз је при поласку за Петроград забранио Мирку да уопште ступа у контакте са страним представницима на Цетињу. Али такав свој обичај Мирко је по свој прилици наставио: посјетио је Антонића и рекао му да је књаз пошао код цара да разговара о наслеђу пријестолова у Србији, па да он има шансу за то. Гавро се наводно јако забринуо да ће цар ову Миркову неопрезност и неукусност дознати прије него му књаз приступи, и тако може да пропадне „главни посао за паре“. Иначе, се Мирко, према Гавру, грдно заљубио у Наталију.⁵² Видјесмо, међутим, напријед, према непосредном свједочењу Власова, Мирко је своју индискрецију код Антонића адресирао на неку „руску књегинју“. Ово исто свједочи и барон Макио, с

⁵⁰ „Глас Црногорца“, 9. (22) III 1902, бр. 10.

⁵¹ АМЦ, ПР, ф. Ј, Власов — Ламздорфу 24. VI (7. VII) 1902, бр. 58.

⁵² Архив Музеја Цетиње (АМЦ), фонд Поклони и откупи, мемоари в. Гавра Вуковића, ф. II, рукопис бр. 10 — Женидба књаза Мирка,

тим да је глас о руској принцези Мирко просуо не само код српског него и међу све дипломатске представнике на Цетињу, и наравно — све у вези са његовим претензијама на српски пријесто.⁵³ Сасвим је могуће да је књажева „забрана“ у ствари значила само то да се не помиње Наталија, а причом о руској принцези да се за сада завара траг о Мирковој правој „љубави“.

Војвода Симо, међутим, у мемоарима биљежи како га је једнога дана крајем 1901. књаз Мирко позвао и салетио причом да се заљубио у Наталију Константиновић. Са њом се „упознао“ у Бечу (не у Риму) минулог љета. Неће он какву страну принцезу која не зна да разговара са Црногорцима, него хоће Српкињу. А лијепа је, стасита, „права владарка“, у Србији ће је поздравити, а већ како у Босни и Херцеговини! Но, „јадао“ се Мирко, и молио Сима да посредује код оца, — књаз наводно не да па не да. Војвода Симо одмах је схватио да је посредује игра књаза Николе, и да Мирко, ако је негдје и видио Наталију, заправо је и не познаје.⁵⁴

По изласку од Мирка књаз се као случајно нашао пред двором и свратио Сима на ручак. Дошао је и Марко. Послије ручка и након мало неvezаног разговора Мирко је изашао, а књаз га је отпратио погледом и добро одглумљеним уздахом: — Хоће момак да се жени. — Срећно било! — Не може без мога благослова. Рекавши Симу „изабраницу срца“ књаза Мирка, услиједила је књажева тирада о политичким импликацијама те „љубави“. Углавном, зли људи могу тумачити да он Мирка жени рођакном краља Александра у првом реду због чињенице што су Обреновићи дошли „на танко“, а ту су и Карађорђевићи итд. итд. Симу је, каже, најтеже падало што се морао претварати да шеретску причу књаза Николе схвата озбиљно. Одговорио је да, ако се млади воле и хоће се узети, и родитељи се на обје стране сложе, онда је све у реду, а не треба гледати на све могуће и немогуће претпоставке око тога. „Оно није прилика да би полковник Константиновић био с раскида да му кћер постане princesse“, приметио је књаз. Онда је понудио Симу да иде у Ницу код Константиновића да ствар испита и углави. Војвода Симо је успио некако да изврда и ослободи се те части.⁵⁵

Пошто се књаз вратио из Русије, књаз Мирко је, свједочи Власов, изигравао стање дубоке потиштености, говорећи да иак је заљубљен у кћерку Константиновића, мораће себи потражити другу дјевојку — уколико се отац буде и даље противио избору његова срца. Била је то веома добро играна комедија у

⁵³ АЦГ, АУП, ф. 58, Макио — Голуховском, бр. Л—В, 9. I 1902.

⁵⁴ БИИТ, мемоари в. С. Поповића, исто. — „Обреновићи су дошли на танко. А ја, Бог ми је свједок, и сви ви, који ме познајете, не бих, и кад би дошло до тога, то никада допустио. Када би нестало Обреновића српски престо припада Карађорђевићима, чији је и био. Зар бих могао ја и помислити, да га преузем њима, Петру, своме зету и дјеци моје Зорке, која су ми на срцу као моја рођена дјеца. Свако би се грдно огријешило ко би ме још и тијем осумњичио“, исповиједао се тобоже књаз војводи Симу.

⁵⁵ Исто.

режији књаза Николе. И тек пошто је тобоже савладао отпор оца, књаз Мирко је 16. фебруара (1. марта) 1902, у пратњи књажевог ађутанта и уопште повјереника за деликатне послове Миша Поповића Јабучанина, пошао у Ницу, да би формално добио сагласност пуковника Константиновића на брак са његовом кћерком.⁵⁶

Књаз Никола се, међутим, потрудио да са пуковником Константиновићем претходно рашчисти питање мираза невјесте. Био је јако озлојеђен када га је Константиновић обавијестио да ће Наталија имати неку мању годишњу „припомоћ“, а мираз ће добити тек после његове смрти; јер приморан је да живи ван своје отаџбине, па за сада одвајањем мираза не може да смањи свој годишњи приход. Гледајући свој интерес, и свакако из осјећања и бриге за кћерку, пуковник је, такође сасвим искрено, молио књаза: да га обавијести колики су приходи књаза Мирка, јер он не би могао пристати да његова кћерка трпи и најмањи уштрб у животу и угодностима на које је навикла код родитеља. Константиновићево питање књаз је коментаришао као крајњу неуканост. Пригушујући огорчење, књаз је одговорио да Мирко има 20.000 круна годишње и потпуно издржавање дворова на Цетињу и Крушевцу (код Подгорице).⁵⁷

И посланик Власов је примијетио извјесно нерасположење књаза у вези са материјалним стањем породице Константиновић. Доносећи нешто о томе, Власов констатује да Наталија може имати мираз од мајчина рода, породице Бошковић из Дубровника. Књаз је повјерио познатом Дубровчанину и своме мистру кнезу Лују Војновићу да склопи брачни уговор с обзиром на имовину коју су Константиновићи наслиједили од породице Бошковић. Војновић је као главно утврдио некретнине од седам кућа у вриједности „не више“ од 600 хиљада франака. Из тога је „једва“ успио да нађе извор који би Наталији гарантовао приход од 6.000 фиорина, односно 12.000 круна годишње. Власов иначе налази да породица српског пуковника Константиновића по крви и друштвеној лествици никако не одговара црногорском двору и династији.⁵⁸ Поменути износ у односу на оно што је имао европски аристократски слој, који је тада уживао значајне ренте на некретнине и имао додатне приходе из лијепог занимања у дипломатији и политици, био је заиста скроман приход. Али за двор књаза Николе, који је иначе комплетно плаћала руска влада, поред све несразмјере у трошењу и расипању — самоме књазу Мирку, уз 20.000 круна по „закону земље“ није била „с раскида“ годишња „припомоћ“, као један текући мираз, од још 12.000 круна. Што је то иначе ствар сасвим

⁵⁶ АМЦ, ПР, Власов — Ламздорфу, 17. II (2. III) 1902.

⁵⁷ ВИИТ, мемоари в. С. Поповића, исто. — „Ма би ли оно без не-отесаног Шумадинца ико рекао! Јеси ли га чуо! Воји се да му кћер у моме двору неће живјети као што је научила код њега! Никоговић! И још да му се потишем: Ваш искрени пријатељ! Е, што се дочека!“ — Тако је војвода Симо запамтио реакцију књаза Николе.

⁵⁸ АМЦ, ПР, Власов — Ламздорфу, бр. 84, 24. III (7. IV) 1902.

изван тадашњих црногорских обичаја и норми, особито оних моралне природе, то за црногорски двор није важило.

У Ници су 26. фебруара (11. марта) књаз Мирко и Мирко Поповић Јабучанин обавили формалност вјеридбе. Услиједила је краснорјечива честитка књаза Николе и књегине Милене породици Константиновић — како је „чиста жарка љубав спојила предрагу нам дјецу“.⁵⁹

У међувремену министар Вуковић је посјетио Београд. Имао је да са српском владом усагласи становишта и активност у политици заједничког рада и интереса у Турској и да, као „споредно“ питање, узгредно набаци и убиједи краља Александра да ствар Миркове женидбе има искључиво породични карактер, посриједи је „чиста љубав“ вјереника, па да томе не ваља нити се може приписати никаква политичка тенденција.⁶⁰

Вуковић је понио собом својеручно писмо књаза Николе за краља Александра. Уз уобичајене поруке о историјском заједништву Црне Горе и Србије, књаз изражава задовољство што су обновљене братске везе, па благодарећи томе шаље му министра Вуковића да са његовом владом размјени мишљења о „свијем заједничким пословима, што би послужило утврђењу потпуног споразума“.⁶¹

Стигавши у Београд 6(19) фебруара 1902, Вуковић је у разговору са Вујићем најприје истакао како га је књаз послао да увјери краља Александра и краљицу Драгу у његово „најискреније пријатељство“. Што се тиче заједничке спољне политике, Црна Гора се залаже за што јачи уплив Србије у Македонији и за сједињени отпор намјерама Аустро-Угарске у Новопазарском Санџаку. У циљу пуне ефикасности такве политике, Србији је, убјеђивао је Гавро, потребно да се што прије „интимно здружи са Црном Гором“, а то је заиста лако постићи — јер књаз је готов да обнови преговоре из 1897. године о подјели сфера у Турској — тј. Србији Скопље, а Црној Гори Призрен са границама тада фиксираним. Вујић је кратко одговорио да је краљ Александар у тој ствари и сада једнако упоран као и онда, што значи да не даје Призрен. — Краљу и влади Србије нијесу били потребни никакви формални споразуми са Црном Гором, када је ова морала једнако водити потпуно идентичну спољну политику са Србијом. Србија очигледно није страховала, а могла се надати да ће приграбити цио шићар приликом наредног, и коначног, рјешавања источног питања. Што је Београд увијек игнорисао сталне захтјеве Цетиња за подјелу „сфера уплива“ у европској Турској, то је књаза Николу све више фрустрирало, изазивало осјећај несигурности за будућност династије, па и саме Црне Горе као самосталне државе.

⁵⁹ БИИТ, Мемоари в. С. Поповића, исто. — „Шаљући Вам, нашим пријатељима, најсрдачнија честитања и поздраве, спајамо с вашом нашу радост у срећи њиховој, коју нека нам Бог одржи вазда ведру и потпуну“, каже се у телеграму књаза и књегине.

⁶⁰ АМЦ, Поклони и откупи, Мемоари Вуковића, исто.

⁶¹ АМЦ, ПР, Власов — Ламсдорфу, 1. (14) II 1902.

Наравно, два министра су се усмено сагласила на заједнички рад у свему „што се тиче интереса српског народа изван наших граница“. Споразум између Русије и Аустро-Угарске у Мирциштегу 1900. године о очувању status quo-а на Балкану за сада гарантује мир. Стога Србија и Црна Гора треба да прибирају све силе за моменат који ће једнога дана наступити. Реформну акцију Русије и Аустро-Угарске у европској Турској треба помагати, али све могуће учинити да силе не створе од Македоније нову државу — „па ма то било под видом аутономије“. Ако би једнога дана поново „осванула зора Источне Румелије“, тј. присаједињење Македоније Бугарској, то би, по мишљењу два министра, значило уништење „еквилибра“ на Балкану.⁶²

Руски посланик у Београду Чариков је сагласност министара Србије и Црне Горе о питањима њихове спољне политике оцијенио као веома корисну, нарочито став уздржавања према Турској и ријешеност да се свим средствима спречавају и сузбијају немири у Македонији.⁶³

Затим је Вуковић саопштио Вујићу „једну безначајну, али према приликама деликатну ствар“. Књажевић Мирко се „загледао“ у кћерку пуковника Константиновића, књаз се томе „јакo противио“, али „љубав је несавладива сила“. Зато моли Вујића да увјери краља да је то ствар сасвим приватне природе, без икаквог политичког значаја, и да је још мање то упорено против краља и краљице код којих је Константиновић сада у немилости. Вујић је наводно смркнула лица узвратио да је вијест о тој женидби на двору примљена веома хладно. Краљ само жели да се на Цетињу од тога не прави никакав политички баук и он ће остати индиферентан. Иначе је краљ, увјеравао је Вујић, веома дирнут пријатељском поруком књаза, нарочито према краљици Драги, која осјећа потребу моралне подршке.

Званична аудијенција код краља Александра била је веома свечана. Између осталог, краљ је питао каквом је мисијом књаз ишао у Русију. Да ријеши питање преоружања црногорске војске и да види своје кћерке, одговорио је војвода Гавро. На то је краљ примијетио да је књаз Никола велики и срећан владар — јер има кћерке удате на руском двору, које су „боље од икаквих амбасадора“. Очигледно, краљ још није био ништа сазнао, али је свакако сумњао и претпостављао да му је књаз код цара могао нешто нашкодити.

Што се тиче Миркове женидбе, Гавро је, каже, стекао утисак да ће краљ „прогутати пилулу“ без тежих посљедица „за наше одношаје“. Зато се трудио да на приватној аудијенцији код краља изложи ствар у једном што више наоштреном тону, а у смислу да се ради само о „чистој љубави“ двоје младих.

⁶² АМЦ, Поклони и откупи, Мемоари Вуковића, исто.

⁶³ АМЦ, ПР, ф. ЛИ, тајни телеграм Чарикова — Ламздорфу, Београд 13. (26) II 1902.

Краљ је ипак, према Гавру, истакао да му та брачна веза није ни мало пријатна. Константиновићи су њега и краљицу „бескрајно“ увриједили; нека му зато никада пред очи не изађу. Не може тај догађај ни честитати. Краљ само моли књаза да тој брачној вези не придаје никакву политичку важност. Нека се не праве такве комбинације које би изазивале „новинарску вичку“, што лаковјерни народ баца у обману. Будући свакако чуо за несмотрене изјаве књаза Мирка, краљ је узвикнуо: „По каквом праву може он и у сну помислити на престо у Србији. А што ли сада може чинити сматрајући да се женидбом ородило са династијом Обреновића!“ Краљ се показа особито осјетљив на јавном мњењу којим се манипулише путем штампе. Не може се бити равнодушан према свјетском јавном мњењу, јер то је сила која се може „сравнити са енглеском флотом“, рекао је по прилици краљ Александар. Зато моли књаза Николу да га свега тога поштеди.

Војвода Гавро је примљен и од краљице Драге. Пољубио јој је руку, говорећи да то чини у име књаза Николе. Због овога ће на Цетињу бити укорен. Књазу Мирку краљица је поручила честитање на избору, изражавајући се веома похвално о Наталији Константиновић; па и њен отац је „добар и миран човек“, али то не може рећи за њену мајку. Краљица жали што не могу заједнички славити тај пир; криви су за то Константиновићи, који су напустили свога краља и најближег сродника по крви и „објавили му рат онда кад му је била најпотребнија њихова приврженост“.

И у Београду је било ријечи о посјети краља Александра и краљице Драге руском двору, али на начин који казује очај српских суверена. Вујић је заправо — по налогу краља и краљице — упитао Вуковића не би ли књаз Никола могао подјејствовати код руског цара да прими Александра и Драгу, које је „руска дипломатија“ одлагањем довела у очајни положај. Не давши се збунити, Вуковић је истакао да „Господар“ сигурно не би пожалио труда да се код цара заузме за српски краљевски пар, али он се управо вратио из Петрограда, а такви се послови не могу обављати дипломатским каналима, него личним контактима. У таквом тешком положају краља и краљице нормално је било досјеђати се да их је до тога највише довео управо књаз Никола преко својих кћерки — „најбољих амбасадора“ — на руском двору. Такве слутње свакако су их мучиле, али се нада без изгледа преливала у самообману, све до жалосне илузије да би баш књаз Никола хтио помоћи.

Свакако опет по налогу краља и краљице, Вујић је набацио да је књаз могао учинити једну „пријатност“ краљици Драги да јој је послао орден. Вуковић је одвратио да од жена Данилов орден са брилијантима носе само књегиња Милена, као „наша суверенка“, и царица удова Марија Фјодоровна, која га носи као накит. Данилов орден за краљицу Драгу без драгог камења био би без ефекта. Али има времена „повратити се на ту

ствар“.⁶⁴ — Занимљиво је, међутим, да су уочи Гаврова поласка, свједочи војвода Симо, на Цетињу озбиљно канили послати краљици Драги Данилов орден са брилијантима. Књаз је био спремно поруку за свога јувелира у Бечу да га изради. Али, одједном су се присјетили да такав орден нема тадашња руска царица, код које је књаз Никола онако „препоручио“ краљицу Драгу.⁶⁵ Ако је људима са двора допуштено много тога што обичнима није, ово би заиста било одвише.

Оно што је војвода Гавро Вуковић у мемоарима изнио о својој мисији у Београду у основи се потврђује извјештајима руских посланика у Београду и на Цетињу. Тако о сагласности у питањима заједничке политике у Турској, о томе да је краљ ипак формално прихватио књажева увјеравања да брак књаза Мирка има искључиво породични карактер. Међутим, у текућим извјештајима руских посланика ријеч је, наравно, о ономе што је Гавро причао по повратку на Цетиње. Тако се Власов диви Гавровој „безочности“ што покушава да га увјери у оно у што ни он сам не вјерује. Гавра је наводно „дубоко поразило“ балансирање и кокетирање Србије између Русије и Аустро-Угарске. У Београду он је тобоже видио плашљивост и удварање Монархији, а очекивао је да тамо осјети вјеру у моћ Русије. Само Русија може спасити и Црну Гору и Србију од Аустро-Угарске. Говорио је Власову о крајњој затегнутости, неповјерењу и притворству у односима између Србије и Бугарске итд.⁶⁶ — Као што је јасно, уобичајене интриге на цетињском двору сада су изазиване и подгријаване страхом од тога што је руски цар своју „милост“ желио да прошири и на Београд и Софију.

Књаз Никола се похвалио Власову успјехом мисије војводе Гавра у Београду, али поткрепљујући то другим „чињеницама“. Између осталог, краљ Александар је тобоже поручио књазу Николи да због пажње, повјерења и милости које му је недавно указао руски монарх, охрабрен што је са Црном Гором утврђена сагласност „по свим питањима балканске политике“, и с обзиром на ум, такт и освједочено искуство црногорског владара — потпуно се (краљ) препушта његовом руковођењу и унапријед ће слиједити све његове савјете и упутства, у чврстој увјерености да такав „начин дјејства“ потпуно одговара погледима Русије.⁶⁷ — Јасно, и ово хвалисање је компендиј за страх од губљења позиција, као и књажева илузија о некој његовој руководећој улози на Балкану.

У потрази за неким, бар вербалним, спољнополитичким ангажовањем, књаз Никола се некако све више интересовао за питање Македоније. Почетком марта приликом војне параде на

⁶⁴ АМЦ, Поклони и откупи, Мемоари в. Г. Вуковића, исто.

⁶⁵ БИИТ, 137—III, Мемоари в. Сима Поповића, рукопис: Женидба књаза Мирка.

⁶⁶ АМЦ, ПР, Власов — Ламздорфу, Цетиње 21. II (5. III) 1902, бр. 13; Чариков — Ламздорфу, Београд 13. (26) II 1902, бр. 18.

⁶⁷ Исто, Власов — Ламздорфу, 21. II (6. III) 1902.

Цетињу рекао је пред пуковником Васићем и у присуству Владова, да је Русија дужна да на сваки начин спријечи устанак у Македонији, јер Србија сада неће бити сама као 1885. године. Васић је, пак, примијетио да Бугари отворено причају да они цијене и држе пријатељство Русије — само док не стану на своје ноге, а онда ће се управљати према властитим интересима који нијесу подударни са погледима Русије. Из ријечи и држања књаза Николе, руски посланик закључује да се он стара да некако задобије наклоност Београда, а особито да посије неповјерење и подозрења између Београда и Софије.⁶⁸ О односима у троуглу Цетиње — Београд — Софија књаз се и даље „интензивно“ интересовао, па ћемо се на то „питање“ вратити касније.

Свадба на Цетињу, по споразуму књаза Николе и пуковника Константиновића, заказана је за Петровдан (12, јул) 1902. године. Поводом вјеридбе примане су честитке грађанства и са разних страна. Али је било и „непријатељских инсинуација“. Предвиђајући да ће тога бити још, „Глас Црногорца“ је одговорио: „Траг веледушних Обреновића неће ишчезнути. Он ће се бујан и срећан, ако Бог да, из свога коријена развити на жалост српских врагова а на радост вјерног му српског народа. Лозу, која је Србији дала првога краља, штитиће Бог“. Овоме слиједи констатација да је вјереница књаза Мирка Наталија из угледне српске куће Константиновића, која је у родбинској вези са краљевском кућом Обреновића.⁶⁹

Одмах послје вјеридбе на Цетињу су се појавиле дописнице са ликовима Мирка и Наталије и натписима око њих: *Princesse Natalie de Monténégro* и *Prince Mirko de Monténégro*. Изнад њихових глава под краљевском круном у сунчаним зрацима су грбови. Мирко има на прсима српски орден Бијели орао. Тако је симболички очитована мисао из које је поникао и којој се тежило овим браком. Продаја тих дописница службено је одмах забрањена, али оне су се и даље несметано продавале.⁷⁰

Одговарајући на свој начин на „инсинуације“ које се плету око Миркове женидбе, књаз Никола је показао руском посланику један текст припремљен за „Глас Црногорца“. Повод је било писање у бечкој »*Neue freie Presse*«, гдје се „инсинуира“ о претензијама књаза Мирка на српски пријесто у вези са његовим предстојећим браком са Наталијом Константиновић. Тамо још стоји да питање које се везује за овај брак има међународни значај и да не може бити ријешено без сагласности Аустро-

⁶⁸ Исто. — Ријечи књаза Николе приликом те параде Васић је доставио својој влади: „Богме ћемо ми и Срби бити увијек заједно, па ма колико то коме било криво, и Аустро-Угарској и Турцима и Бугарима и свима, а нарочито ови последњи нека се добро држе ако неће бити пријатељи, јер ако кад дође до рата свакако ће бити са нашим успјехом“. Слушајући то, руски посланик, каже Васић, само је нервозно гризао бркове (АДСИП, ПО, И) 27, ф. II, Васић — Вујићу, 24. II (8. III) 1902.

⁶⁹ „Глас Црногорца“, 2. (15) III 1902.

⁷⁰ БИИТ, мемоари в. С. Поповића, исто.

-Угарске и Русије, а особито прве. Књаз то сматра за увреду своје породице и не може га оставити без одговора.⁷¹

У ненасловљеном и непотписаном чланку „Глас Црногорца“ одбија писање поменутог бечког листа. Неосновано повезивање „престолонаследства“ у Србији са вјеридбом књазу Мирка значи непријатељску намјеру у циљу да се разбуди сумњицење „између два српска стожера“. Али, срећом, и у Београду и на Цетињу одавно су упознати са намјерама таквих листова. Брига о престолонаслеђу у Србији већ је постала одвратна, и озбиљни људи морају је презирати. У Србији краљевски пар је у „цвијету младости“, и зато свака брига о њиховом наследству је ствар недогледне даљине. А из каквих извора потиче та брига, наставља „Глас Црногорца“, најбоље се види с каквом „неделикатношћу и некавалерством“, пишу о „узвишеној госпођи краљици Драги“. Већ то одбија од њих сваког иоле „складног човјека и кавалера“, и открива страшну мржњу њихову „према свему што је српско“.⁷² — Неће, дакле, књаз Никола да да кратак, једноставан и достојанствен деманти, већ улази у широку полмику — да би баш поткријепо оно што тобоже хоће да демантује. Шта значи, на примјер, то да је српски краљевски пар „у цвијету младости“ — у свјетлу познате чињенице да су руски љекари претходне године, у вези са лажном трудноћом, утврдили да краљица Драга не може бити мајка. Шта хоће у ствари да се каже помињањем „некавалерског“ и „неделикатног“ изражавања о краљици Драги итд. итд.

На другој страни, књаз Никола настоји да Србију некако привуче себи. Опет је говорио Власову како Бугари у Македонији подстичу на устанак, тежећи да је зграбе. Није истина што причају Бугари да тамо има тек неколико стотина Срба, него их је у Македонији на стотине хиљада. Зато књаз „намјерава“ да пошаље у Београд војводу Сима Поповића, у специјалну мисију ради договора о заједничком раду са Србијом, а кнезу Фердинанду ће отворено поручити да Србија овога пута неће бити сама. Власов је, пак, широко образложио књазу да међународна констелација у Европи не дозвољава ни којој великој сили, а камоли Бугарској, да се упусти у рат. Књаз Никола је покушавао, тумачи Власов, да се наметне као посредник између Русије, Србије и Бугарске, надајући се великој награди за себе и представљајући се у очима Словена заштитником угњетених и страдајућих. Исто тако, „пријетњама и ласкањем“ књаз настоји да придобије за себе новог српског представника, не би ли преко њега утицао на спољну политику Србије.⁷³ Проистиче да је књаз Никола у својим мегаломанским илузијама покушавао управо да подстакне компликације око Македоније, не би ли испало да се у томе нешто улови. Унутрашња готово очај-

71 АМЦ, ПР, ф. ЛИ, Власов — Ламздорфу, 5. (18) III 1902.

72 „Глас Црногорца“, 2. (15) III 1902, бр. 9.

73 АМЦ, ПР, ф. ЛИ, Власов — Ламздорфу, 5. (18) III 1902.

на економска и финансијска ситуација Црне Горе као да је рађала такве жеље и покушаје.

У очекивању да руском помоћу преоружа војску, књаз је пуковнику Васићу као добром војном стручњаку повјерио да изради пројекат нове организације црногорске војске. Томе се Васић са пуно воље одазвао. Књаз је, међутим, нашао за zgodно да се о томе похвали овдашњим аустроугарском посланику: како је добио веома вриједног саговорника — не само као дипломату него и, „што је главно“, као војника, као сарадника у организацији црногорске војске у духу и по захтјевима модерног ратоводства; јер да ће од сада Црна Гора ићи руку под руку са Србијом, како у политичким тако и у питањима руковођења оружаним снагама двије земље. — Како књаз себе никада није штедио у очима Беча — он ни сада не ризикује да изгуби више од онога што је изгубио, огорчено реагује Власов. Али таквим, посве непотребним и крајње брзоплетим изазивањем Монархије, он као да заборавља да тиме дио неповјерења и подозрења Беча преноси на Београд — без икаквог опуномоћења од те стране. Тиме се само намеће закључак да књаз то чини управо смишљено.⁷⁴

Почетком маја 1902. пуковник Васић је у униформи пратио књаза Николу до Никшића и натраг. Извршили су смотру народне војске. И како се Васић јако ангажовао питањима црногорске војске, Власов је помислио да би се могло радити о закључењу тајне војне конвенције између Србије и Црне Горе за одбрану од Аустро-Угарске — ако би ова ушла у Стару Србију, и од Бугарске — у случају њеног упада у Македонију. Јединствене тежње „два сродна народа“ Власову су потпуно разумљиве. Али се мора имати у виду да се на Цетињу не може ништа сакрити од „свевидећег ока“ Аустро-Угарске. Евентуални рад на закључењу војне конвенције било би само непотребно изазивање Монархије. При томе, ипак, Власов је примјетио да између књаза и Васића не влада баш пуно повјерење.⁷⁵

Поводом Власовљеве претпоставке, Чариков је у Београду испитао ствари и од Вујића добио увјеравање да се између српске и црногорске владе не воде никакви преговори о закључењу војне конвенције, Истовјетност интереса двије земље у областима које им прилежу је несумњива, па ако би тамо дошло до каквих компликација обје владе би сложено дјејствовале без икаквих конвенција. Савези и конвенције склапају се онамо гдје нема потпуног поуздања. Овдје о неспоразуму не може бити ни говора, и зато преговори о савезима између Србије и Црне Горе „за ближу и даљу будућност“ савршено су излишни. — Ово

⁷⁴ ИСТО, Власов — Ламздорфу, 19. III (2. IV) 1902.

⁷⁵ Исто, Власов — Ламздорфу, тајно, 26. IV (9. V) 1902, бр. 58. — Књаз се код Власова жалио на Васића, да о стању у Црној Гори говори сувише отворено и критички, а да ни о руском посланику не говори „са свим добро“. Васић је, пак, молио Власова да своје извјештаје Београду шаље по руском куриру, јер се појавила сумња да овдје отварају дипломатску пошту (исто).

објашњење Вујића Чариков оцјењује као стварно и потпуно искрено, и стога нема никакве бојазни од онога на шта указује Власов.⁷⁶

Стално потезање књаза Николе како предстоји устанак у Македонији, да се овога пута неће поновити случај Источне Румелије, него да ће Црна Гора одлучно стати уз Србију и сузбити Бугаре итд., природно се одразио на црногорско-бугарске односе. У вријеме док је министар Вуковић био у Београду, једнога дана је бугарски посланик Константиновић рекао Власову да нема никаквог смисла да даље остаје на Цетињу. Свој жалосни положај не може више сакривати од своје владе, па долази на мисао да моли за опозив, јер да су званични односи између Бугарске и Црне Горе један непотребан баласт. — Власов га је умиривао, истичући како је нормализовање односа између Србије и Црне Горе корисно за све балканске земље. Што се књаз према побољшању односа између Русије и Бугарске односи бојажљиво, објашњава се његовим страхом и сујетом да ће одвући симпатије Русије на другу страну и тако довести Црну Гору у други план као фактора на Балкану.⁷⁷

У прољеће 1902. године ради неког рашчишћавања односа између Црне Горе и Бугарске, актуелно је било питање узвраћања посјете књаза Николе Софији. Знамо иначе да је кнез Фердинанд учинио званичну посјету Цетињу у љето 1898, и тада је било закључено да књаз посјету врати. Од посјете Фердинанда много се пута отуда алудирало и пребацивало за неузвраћену посјету црногорскога књаза. У том смислу су баш тога прољећа дошле нове напомене из Софије. Књаз Никола је некако увијек измицао. Изговарао се, на примјер, да би његова посјета Софији могла изазвати незадовољство и компромитовати га у читавој Србији док Фирмилијан не буде постављен за митрополита у Скопљу. Ријеч је, наиме, о томе да су владе Србије и Црне Горе, у оквиру „сагласности“ о заједничкој политици у Турској, радиле преко својих представника у Цариграду да се за митрополита у Скопљу постави Србин, који ће у добром дијелу Македоније спроводити националну политику каква одговара Београду и, посредно, Цетињу. Султан је управо тих дана, 16(29) маја 1902, дао одобрење за посвећење Фирмилијана. Ово ће се обавити, према жељи влада у Београду и на Цетињу, баш на Видовдан 1902. године.⁷⁸ Чудан је изговор да се књаз могао плашити од пребацивања из Београда да би он могао нешто нашкодити „општесрпској“ ствари везаној за већ свршену чињеницу посвећења Фирмилијана. Даље се књаз изговарао тиме што се за јул „предвиђа“ посјета Александра (без Драге) Петрограду, па и тиме што се бугарски кнез још „није одлучио“ да већ крајем маја 1902. године посјети такође Петроград. При

⁷⁶ Исто, тајна депеша Чарикова Власову 22. V (4. VI) 1902.

⁷⁷ Исто, Власов — Ламздорфу, 7. (20) II 1902, бр. 20.

⁷⁸ В. наш чланак: Рад влада Црне Горе и Србије на постављању српских митрополита у Призрену и Скопљу, ИЗ, књ. 22, св. 22, 271—272.

свему томе књаз је изражавао „чуђење“ што бугарски кнез не сакрива свој аустрофилство — а наставља да се користи повје-рењем и пажњом Русије.⁷⁹

Уз нашу главну тему, овдје се само узгред дотичемо од-носа Црне Горе и Бугарске, онолико колико је то неопходно да се потпуније спознају и разумију односи Црне Горе са Србијом. У суштини, између Црне Горе и Бугарске није било готово ни-чега што би их узајамно ангажовало или интересовало — ди-ректно или на рачун трећег. Тако конзистентно интересовање књаза Николе за Македонију у ствари директно иде преко Бе-ограда. У трагу ослободилачких тежњи и праксе империјализ-ма тога времена, стојале су и хегемонистичке тенденције ових малих држава. Црној Гори је, наиме, ваљало да колико год мо-же подупире Србију како би одбацила Бугаре и овладала Маке-донијом. У овоме случају Црна Гора се могла надати већој по-пустљивости Србије и већем комаду за себе у Новопазарском Санцаку и Метохији. Обрнуто, ако би Бугари одбацили Србе од Македоније, ето велике муке како да Црна Гора осјетније про-шири своје границе према сјеверу. Слаба Бугарска била је на неки начин громобран за аспирације Црне Горе приликом наре-дног и коначног рјешавања источног питања. Иначе, између Цр-не Горе и Бугарске никада није било разлога за какву директ-ну свађу; њихови односи махом су били необавезно срдачни, а никада блиски и топли. Односи са Србијом на „династичком ни-воу“ увијек су били, отворено или прикривено, неискрени и у суштини лоши, но увијек везани јединственим интересима и те-жњама у основним задацима спољне политике. Као што смо већ запазили, код владајућег слоја Црне Горе страх је будило оно што њихова „општесрпска“ политика може донијети сјутра. Зато је књаз Никола сваком згодом покушавао да опасност по своју династију, па и за саму Црну Гору као државу, отклони споразумом са Србијом о подјели „зона уплива“ у европској Турској.

У вези са тим како су ствари гледане из перспективе вла-дајућих кругова Србије занимљива је једна изјава Милована Миловановића као министра правде углавном такође из овог времена. Миловановић каже да односи „Србије према Црној Го-ри“ могу бити веома затегнути, али у одсудном часу обје ће те двије државе радити заједно. „Српско национално самосазнање није данас искључиво инстинктивног карактера, као што то бе-ше пре педесет година и више. Оно је у српском и црногорском народу ухватило данас толико корена, да се с тим мора рачуна-ти у свакој прилици. Према томе, кад се међу Београдом и Це-тињем појаве било какви неспоразуми, они нису никаквог ка-рактера народно националног, јер никад не ничу од доле из на-рода. И према томе, ја чврсто верујем у сложну акцију Србије и Црне Горе, кад устреба да заштити велике народне интересе,

⁷⁹ АМЦ, ПР, Власов — Ламздорфу, 16. (29) IV 1902, бр. 55 и 56 и 11. (24) V 1902, бр. 57.

у часу кад затреба да заштити судбину оба та народа“. Односи са Бугарском, по Миловановићу, нешто су сасвим друго. „Можемо бити у најлепшем пријатељству, али у одсудном часу у два табора. Српска и бугарска слога тешко се може постићи стога што Бугари одлучно поричу, да у Маћедонији има Срба уопште. . .“⁸⁰ — Значи, потпуно идентична политичка филозофија као и сазнање заједничких задатака и циљева са оним књаза Николе. Разлика је само у томе што код српских политичара, кад се ради о односима „према Црној Гори“, никада, наравно, нема бриге за властиту династију и државу — али ни за ону црногорску.

О конфузној и у сваком случају стерилној политици књаза Николе у ово доба имамо једно интересантно казивање војводе Божа Петровића, како је то пренио руски посланик Власов. Предсједник Државног савјета Црне Горе војвода Божо био је, додуше, у једној фактичкој немилости код „Господара“, и то бар од године 1898, када га је књаз као рускога кандидата за гувернера Крита у томе онемогућио.⁸¹ Са искуством познавања Црне Горе од пуне четири деценије заузимања високих положаја, војводу Божа су, жалио се Власову, тешко притискивале и растуживале текуће политичке акције књаза Николе. Нема посљедњих година код књаза ни „опредијељеног програма, нити икаквог система већ само лутање тамо-амо. А у томе код њега почиње да избија најужа егоистичка тенденција, живот од данас до сјутра и сама брига о породици и своме џепу. Унутрашња политика књаза Николе, говорио је даље војвода Божо, задњих година водила је слабљену, ако не и „коначном растројству свих економских ресурса земље“. Затим, књаза стално прогони мисао да је окружен издајом, и сваки утицајнији човјек за њега је незгодан и опасан. Зато он међу њима подржава узајамну злобу, завист и неповјерење“, тражећи да их дискредитује у очима народа, да унизи сваког појединца. Ипак, док је жив, силом устаљених традиција народ ће му се повиновати до краја. Његовом насљеднику, ако буде слиједио такав погубни систем, народ се неће покоровати, и наступиће криза, предвиђа војвода Божо, опасна за независност и опстанак Црне Горе.

„Искусан политичар, размажен срећом и успјесима у свим својим предузећима, књаз Никола изгледа почиње губити главу. . . „Управо тако војвода Божо схвата књажеву „отворено изражену“ претензију на српски пријесто, за шта он припрема свога другог сина Мирка. Али он ће тиме, сматра војвода Божо, постићи само супротан ефекат — „наоружати против себе Србе за увијек“. Познајући, каже, добро дух тога по крви сродног народа, као и „традицију његове владе“, Србија ће, ако не успије да створи републику, примити тако слабог краља који ће бити сама марионета у рукама владе и скупштине. А тамо добро

⁸⁰ „Застава“, 4. (16) XI 1901, бр. 248.

⁸¹ В. рад Бранка Бабића: Одред Црногораца у међународној служби на Криту (1897—1899), ИЗ, 1965, XVIII, књ. XXIII, 1, 71—120.

знају „принцип апсолутизма“ књаза Николе, у коме духу је и васпитао своје синове.⁸² — Иначе, војвода Божо, иако га је књаз Никола одавно подозриво гледао, добро се чувао да не пређе границу лојалности према своме брату од стрица.

Приближавао се дан свадбе на црногорском двору, и књаз Никола је доста бринуо за састав и ниво свадбене свите. Константиновић, међутим, са своје стране није могао наћи других личности осим пријатеља и приврженика покојног краља Милана, а сада противника краља Александра — само због његове жељидбе са Драгом Машин. Књаз Никола као да је налазио неку сатисфакцију или осјећање тријумфа у томе што ће му на весеље доћи окорјели „миланисти“. Распитујући се код Константиновића, зажелио је да му дође неко од његових „блиских“, а то је управо увијени позив највећем „миланисти“ др Владану Ђорђевићу. Владан се, ипак, још поводом вјеридбе трудио да у шеретској притворности надмаши књаза Николу. Наиме, када се лични љекар књаза Николе др Перацић у Карлсбаду састао са пуковником Константиновићем, тамо се нашао и др Владан, који је „дословно“ рекао: „Е, докторе, ми Вам са нашом Наталијом отворисмо пут на српски престо. Ако га не узмете сами ћете бити криви“.⁸³ Да се још наруга и свадби и свему што се ради на Цетињу, Владану је дао повода његов пријатељ Константиновић: послао му је фотографију свога будућег зета књаза Мирка са његовим својеручним потписом. Владан је узвратио на исти начин — својом сликом књазу Мирку, бескрајно се „извињавајући“ што се осмјелио, као „обичан“ човјек, на такво уздарје. Одговарајући, вјероватно по науку оца, књаз Мирко (не помињући фотографије) храбри Владана Ђорђевића да не клоне духом у егзилу, јер да су српскоме народу потребни „људи рада данас више него игда, али људи патриоти у правом смислу“. — Владан неће доћи на свадбу; доћи ће његова кћерка, као пријатељица невесте Наталије.⁸⁴

⁸² АМЦ, ПР, ф. Л, Власов — Ламздорфу, 24. III (4. IV) 1902.

⁸³ БИИТ, Мемоари в. С. Поповића, исто.

⁸⁴ Архив Србије — Београд, фонд Владана Ђорђевића, омот 235, Беч 20. IV (3. V) 1902. — Владан каже да му је таст „Ваше Светлости“ а његов пријатељ Константиновић учинио велику радост пославши му слику (свога зета). То му је бесконачно драго већ као „старом и верном“ служи дома Обреновића, јер се као такав радује браку између „дичног изданка дома Петровића-Његоша“ са прауном господара Јеврема Обреновића. Слика му је утолико дража што је украшена посветом „Његове Светлости“. Но, како „сирак без отаџбине“ не може наћи достојног уздарја — усуђује се да узврати сликом своје маленкости. Отрпио је, каже, критике своје кћерке, која му је примијетила да је то од њега, као „обичног смртника“, одвећ претенциозно. Но он и не познаје дворску етикецију, па „ако бих се донекле замерио Вашој Светлости што на слику одговарам сликом, онда молим будућу велику војвођињу Граховску да ублажи свога светлог Војна, те да се много не наљути на старог пријатеља њене куће, који је срећан што му се дала прилика да Вашој Светлости од свег срца пожели сваку срећу“. Сасвим узгредно, Владан је напоменуо да ће на свадбу доћи његова кћерка.

Још поводом вјеридбе Мирка и Наталије предсједник српске владе Вујић наложио је посланику Васићу да своје држање подеси у складу са увјеравањем књаза Николе и министра Вуковића како је тај брак чисто приватне природе, те да неће пореметити пријатељске односе између Србије и Црне Горе. Сходно томе, краљ Александар и његова влада не желе да знају за ту свадбу. „Приликом вјенчања и тих церемонија краљ жели да не присуствујете“, поручио је Вујић Васићу.⁸⁵ — Добивши телеграм да може користити одсуство, Васић је на недељу дана уочи свадбе напустио Цетиње. Тај одлазак, каже посланик Власов, на Цетињу је произвео снажан утисак.⁸⁶

Књаз Никола се сјетио и свога првога зета књаза Петра Карађорђевића. Писао му је у Женеу позивајући га на свадбу. На свој уобичајени начин, књаз је у писму истакао како Миркова женидба потиче из „чисте и велике“ љубави, те да се њој, због чињенице да је Наталија у сродству са Обреновићима, не може придавати никакав значај или тежње које не постоје. У језику књаза Николе ово значи поруку зету да његово претенденство сада још више долази под знаком питања. Књаз Петар је само кратко изразио „најсрдачнија честитања“ и радост због весела у дому свога таста.⁸⁷

Два броја „Гласа Црногорца“ некако натегнуто и готово вјештачки су испуњена приказивањем свадбених свечаности на Цетињу. Далеко, иначе, од икаквог црногорског обичаја, „узвишена невјеста“, њени родитељи и њихове званице пошли су 28. јуна (11. јула) 1902. из Дубровника бродом за Котор, продужили уз Ловћен „кароцама“, на Његушима их је срео престолонаследник Данило, да би увече „сватови“ стигли на Цетиње. Особеним свечарским тоном и патосом овај лист истиче како у браку Мирка и Наталије тријумфује љубав, која је „први услов среће у свакоме браку“, која „заручнике проналази и изабира“ и између њих „непреломну вјеру утврђује“. Други је услов оно питање „гдје се избор срца зауставио“, а зауставио се у питој Шумадији, у благородној српској кући, која собом носи врлине неопходне „једној српској књегињи“. Након вјенчања на Петровдан 29. јуна (12. јула) 1902. митрополит Митрофан Бан, благосиљајући супружнике и обраћајући се невјести, изразио је вјеру да ће „Ваше Височанство Вашему новоме Дому“ донијети онакву срећу каква ће задовољити славни „дом Петровића Његоша и храбри Црногорски народ“.

Што се тиче званица, од све „августјејше“ родбине којој се књаз Никола надао, само је италијански краљ био заступљен преко адмирала Де Либерала. Тешко је разабрати ко су директне књажеве званице а ко Константиновићеви „сватови“(!), јер углавном су сви на истоме нивоу. У пратњи невјесте дошли су родитељи пуковник Александар Константиновић и супруга

⁸⁵ АДСИП, ПО, ф. В, Вујић — Васићу, 27. II (12. III) 1902.

⁸⁶ АМЦ, ПР, Власов — Ламздорфу, тајно 24. VI (7. VII) 1902, бр. 58.

⁸⁷ БИИТ, Мемоари в. С. Поповића, исто.

Анка, брат Владимир, госпођица Ђорђевић (кћи Владанова), затим ујак невјесте Богићевић, бивши српски министар у Бечу и Берлину, de Pottere, аустроугарски вицеkonzул у Софији, неки Николај, пристав румунског посланства у Цариграду и, свакако најважнији, мађарски гроф Евгеније Жичи, познат као интимни пријатељ краља Милана и као планинар на Кавказу и Памиру. Овако или онако, све сами „миланисти“. Султан је упутио изасланику Туркан-пашу, али је он доспио само на гарден парти што је давао престолонаследник Данило као завршну церемонију трећег дана.⁸⁸

Књаза Николу и његове госте спајало је само то што су, мада из различитих мотива, сви били љути противници краља Александра и краљице Драге. Али утолико је више као сабласт над њима лебдио дух покојнога краља Милана. Пред призором који се пружао Власов је нашао као сасвим на мјесту што се посланик Васић уклонио из Цетиња. На пријему код књаза и књегиње, усиљавање је само потенцирало тешку нелагодност, као и нестрпљење да „искреним пријатељима“ што прије виде леђа.⁸⁹

Брак књаза Мирка и књегиње Наталије кроз десет година завршиће се разводом. Искључиви разлог биће развратни и скандалозни живот књаза Мирка.⁹⁰

Чим се оженио, запажао је посланик Власов, књаз Мирко је постао неприсутачан, осيون, заносио се великим плановима и илузијама, уображавајући себе као краља Србије. Приписујући то младости, а још више непостојаности његовога карактера, слабом образовању и потпуној неприпремљености за живот, Власов каже да је зло у томе што он „у последње вријеме“ и ријечју и дјелом све чешће ставља књаза Николу у незгодан положај. Недавно је рекао како он „по праву“ постаје главни кандидат за српски пријесто, да то право неће уступити ни оцу ни брату, јер да његов брак није ништа друго до једна лукава комбинација Аустро-Угарске (!), која ће његову кандидатуру енергично подржати. Дом Петровића-Његоша, према Мирку, и по крви и по положају далеко је изнад дома Обреновића. У овом контексту за Власова су особито карактеристичне Миркове ријечи како је Русија „за своје гроше“ Црну Гору потпуно потчинио својој вољи.

Будући слаб према својој дјечи, особито синовима, књаз Никола можда све то не би ни примјетио, јер Миркова фантазирања о српском пријестолу заправо су оно исто што књаз Никола одавно припрема, само тајно. Али интервенисао је престолонаследник Данило. И раније у односима између два брата није недостајало зависти и суревњивости. Послије Миркове женидбе њихови односи „и даље су хладили“, и свако указивање

⁸⁸ „Глас Црногорца“, бр. 26. и 27 од 28. IV (17. VII) и 6. (19) VII 1902; АМЦ, ПР, пов. Власов — Ламздорфу, 24. VI (7. VII) 1902.

⁸⁹ АМЦ, ПР, 10. (23) VII 1902, бр. 89.

⁹⁰ ВИИТ, Мемоари в. С. Поповића, исто.

пажње млађему брату могло је само да их заоштри. Поводом прича о престолонаслеђу у Србији књаз Данило је код министра Вуковића захтијевао да се Мирку строго забрани да убудуће и са ким, а особито са страним представницима, говори и о каквом политичком питању. Своју бојазан престолонаследник је образлагао тиме да Миркове несмотрене ријечи, у првом реду код заступника Србије, могу да имају значење и важност много већу од оне коју заслужују.⁹¹

Послије свадбе „Глас Црногорца“ се поново упустио у полемику са „неким листовима“. Женидба књаза Мирка, каже се, само је „обичан догађај“ који заслужује само симпатије добронамјерних и искрених људи. Од тога не може бити рђавих посљедица, а камоли раздора између београдског и цетињског двора, јер свакоме је добро познато шта је Цетиње чинило да се успоставе и учврсте односи „између два српска стожера“. Шта односима између Србије и Црне Грце могу да нашкоде садашњи неповљни односи између породице Константиновић и владајућег дома Обреновића Краљ Александар и господин Константиновић су блиски рођаци, а с обзиром да су родбински осјећаји код Срба дубоко урођени („брат брата до јаме доводи, али га у њу не баца“) — ти односи се могу лако поправити. Нека буду потпуно мирни сви они који се боје да ће женидба књаза Мирка имати рђавих посљедица по српско-црногорске односе. Са Цетиња се никад није допуштало нити ће се допустити мијешање у унутрашње ствари Србије, поручује „Глас Црногорца“.⁹² — Апстрахујући уобичајене претензије Цетиња да суверено тумачи како су обновљени и како су сада „постојани“ званични односи са Београдом, само помињање могућности измирења краља Александра са „братом“ Константиновићем, при познатој чињеници да је овај други управо због њих емигрирао из Србије, изгледа као књажево смишљено изазивање и вријеђање краља Александра и краљице Драге, Ово особито када се то чини у контексту, макар какве, расправе о престолонаслеђу у Србији, а када се зна да је то за краља Александра било прворазредно политичко питање и ствар најдубље личне сујете и осјетљивости.

Шта је све струјало кроз јавност о питању престолонаслеђа у Србији доста добро се огледа из једног написа у новосадској „Застави“. Под насловом „Зашто је изостао пут краља Александра у Русију?“ тврди се како су погрешна тумачења да „ненаклона одлагања“ посјете српског краљевског пара руском двору потичу од руске царице, која неће да прими краљицу Драгу. Даље се развија прича како руски цар ускоро одлази у Рим, а одатле у Атину и на Цетиње. Хтио је, наводно, цар да се претходно састане са краљем Александром, како би покушао да између београдског и цетињског двора успостави искрене и пријатељске односе, али да је руској дипломатији изгледало да

⁹¹ АМЦ, ПР, ф. LI, 10. (23) VII 1902, бр. 90.

⁹² „Глас Црногорца“, бр. 28, 12. (25) VII 1902, чланак без потписа.

се ти односи могу регулисати тек пошто се ријешу питање престолонаслеђа у Србији. „Руси су питање покренули, у првом реду њихов кандидат кнез Мирко“; међутим краљ Александар је то одбио. Онда су Руси тобоже понудили старијег сина кнеза Петра Карађорђевића, па је краљ и то одбио. Најзад је за наследника српског пријестолола „предложен“ Рус, „у коме има и српске крви“, а то је син херцега Лајхтенбершког и Стане Николајевне — кћерке књаза Николе. Одбијајући наводно све, краљ Александар је говорио да и он има сроднике који би могли наслиједити пријесто: Луњевице, Блазнавци, Барићи, Николићи.⁹³ — Кроз непровјерено биљежење разних верзија и гласина провијава она давнашња брига, па и оптимизам „Заставе“ за српско-црногорске односе. А када се, такође без реалне основе, хоће сузбити гласови о томе како је руска царица одбила да прими краљицу Драгу, као да се жели отклонити сумња да је томе одбијању нешто допринио књаз Никола. Нама је, међутим, из ранијег излагања познато шта је и како заправо књаз Никола учинио да се посјета српског краљевског пара Петрограду стално „одлаже“. Дакако, из коментара „Заставе“ добро се разабера да је сама ствар већ процурила у јавност, а до краља Александра вјероватно и нешто раније.

Осим спољнополитичких и ових династичких питања, између Црне Горе и Србије било је и других „заједничких“ послова, Поводом суше која је 1902. у Црној Гори „спржила“ сву љетину, министар Вуковић се преко Васића обратио српској влади. Лоша година принудила је велики број црногорских породица, највећим дијелом из сјеверних крајева, да тражи пасош за Србију; неке за стално пресељење, неке само „на зимницу“, а појединци на зараду. Како, пак, између двију влада нема претходног споразума о издавању пасоша, а да се не би десило да црногорске породице буду масовно враћене са српске границе, моли се српска влада да посредује код краља Александра да „фаворизује извјесном броју народа“ да пређе у Србију, и тако се сачува „од очевидног страдања усљед хрђаве љетине“.⁹⁴ Пресељење у Србију ове године тражило је око хиљаду црногорских породица. Међутим, од августа до новембра иселило се у Србију свега око 90 породица из Црне Горе. Коначно је средином новембра 1902. дошао одговор српске владе, да неће примати никог ради насељења — „изузимајући оне који су имали увјерења да ће добити земљу“.⁹⁵

Новембра 1902. краљ Александар је прекинуо са радикалско-напредном владом Михаила Вујића, и саставио један неутрални кабинет на челу са генералом Димитријем Цинцар-Марковићем.

⁹³ „Застава“, 18. X 1902, бр. 232.

⁹⁴ АЦГ, МИД, 28. VIII (10. IX) 1902, ф. 65, бр. 1760.

⁹⁵ Др Ђорђе-Ђоко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962, 436.

Осјећајући да од Београда наилазе још хладнији таласи, књаз Никола је намјеравао да ситуацију на неки начин предуприједи. О томе нам свједочи један његов својеручни концепт писма, без ознаке датума, краљу Александру, баш поводом промјене кабинета у Београду. Писмо, по свој прилици, није упућено адресату. Али без обзира на то, овдје се на познати начин казује све што књазу Николу мучи у односу на Србију. Књаз најприје забрињава демисија Вурјићеве владе, са којом је његова влада двије године у „најљепшем складу“ радила. Сљедствено, брине га да Србија не пређе „са словенске на несловенску страну“, што би била највећа несрећа „за нас Србе“. Зато он хоће да савјетује свога „младога брата“, да не би подлегао рђавим савјетима и каквој личној осјетљивости, те не напусти руку „о којој висимо сви и која нас живе држи“. Сада су слога и споразум потребнији него икад. Јер Аустро-Угарска, ослоњена на моћну Њемачку, притиска и застрашује све. Али књаз оцјењује да је Монархија слаба и трула, и велико је зло ако Србија и Црна Гора оставе своју браћу да страдају од једне „неопасне авети“. Треба јој рећи не само: „Нећеш напријед!“, него и овако: „Мичи ми се из Босне и Херцеговине!“, па ће одмах бити мекша. Нека јој то први рече, ако хоће, краљ Александар — „или ћу јој то рећи ја“, свеједно, само нека један другоме свим силама помогну. Треба Аустро-Угарској дати да разумије „да ће прије наше мило Српство бити наш гроб, него ли њен роб“. — Очигледно, књаз је бринула властита позиција у српству, и као да се она позиција која му једино одговара — равноправност са Србијом — могла одржати или задобити само већом активношћу на пољу „заједничких задатака“ спољне политике, и, дакле, не само према Турској него и према Аустро-Угарској.

Што се тиче Бугарске, она, по књазу, неће једну „искрену словенску“ политику. Оно што је било 1885. само је један споредни догађај, резултат надмоћи једне бројно јаче и спремније силе. „Јачи смо ми Срби од Бугара!“

„Док смо у овим границама будимо нераздјеливи у мисли истој и чежњи врућој за нашу народну заједницу; а да се не бркамо, забиљежимо ако нам се чини потребито свере уплива у дотичним крајевима нашега сусједства. Раширимо ли се, онда само забиљежимо наше административне области, а политика нека нам буде једна заједничка нераздјелива од Мора до Дунава. Тако ћемо бити јаки, силни и поштовани. Не буде ли ове мисли међу нама, ми смо лако туђи ручак, и ми ћемо бити нијдје и ништа“, истакао је као на исповијести књаз Никола.

Иза тога књаз хоће да објасни краљу „наивне“ тежње свога млађег сина Мирка. Са пута којим је „мноме упућен био“ скренула га је, каже, бивца српска емиграција у Црној Гори, уливајући му у младу и расијану главу „погрешне мисли“ према краљу, а тиме и „према мене“, Такве мисли „започео му је распламћивати Ранко Тајсић с кобним му друштвом — убио их

Бог!“.

Кад је то књаз разумио, а то је било, на жалост, пошто се већ рашчуло, укорио га је и строго му пребацио за „зле чежње“, које су се иначе искључиво сводиле на то да га краљ прогласи за насљедника пријестола — „док би му Бог дао сина насљедника“. Но, Мирко му се „на икони“ заклео да више о томе неће мислити, нити допустити да му ико о томе и помене. Књаз је сада радостан што се његов син „поврће од заблуде“ и остаје привржен „миломе куму и брату краљу Александру“, као што су му вазда били привржени сами књаз и престолонаслѣдник Данило.

Књаз даље изражава жаљење због такве појаве у његовој кући, у којој су личне амбиције увијек биле подређене општим интересима, па тако „искрено“ износи ствар да би увјерио краља — ако је чуо гласове: „За сином стоји отац! Књаз Никола истиче сина!“ — да то не може нико рећи осим „злих и пакосних језика“, да се тај тешко огријешо о истину. Била би то и политичка кратковидост, јер би Мирково претпостављање старијем брату Данилу, већ по рођењу престолонаслѣднику, било неприродно и убитачно „за народно уједињење и за саму моју кућу“. А сада, ослањајући се на Миркова „осјећања“ и утицај критике, књаз гарантује да тога више неће бити. „У сваком случају ја узимљем на себе одговорност, и молим краља, ако је што чуо за ове несмислености да му милостиви опрости и заборава!“.⁹⁶

Овај концепт писма, готово смо сигурни, није постао оригинал, није га књаз послао краљу Александру. Разлог да оно остане концепт можда је у књажеву сазнању да је краљ већ сигурно све чуо и разумио како је књаз лани, преко својих „августјешких“ кћерки, „подејствовао“ код руског цара и царице да пријем краља Александра и краљице Драге сасвим „одложе“. Међутим, више би било у духу и стилу књаза Николе да је, канећи се да упути ово писмо, порука полазила од следећег: већ знаш колико могу да ти нашкодимо, и хајде да се нагодимо. Књажева цијена је: прекидам сваки говор о престолонаслѣђу у Србији и одричем се, у сваком смислу, сваке спреге са српским радикалима. Награда за књаза а краљева цијена био би споразум о подјели сфера уплива у неослобођеним крајевима европске Турске. Као што једном рекосмо, тадашња политика империјализма није важила само за велике силе, него, у досегу њихових моћи и претензија, и за мале државе. У тој равни пансрпска политика књаза Николе некако је била за њега самога двосјекли мач. Немогуће је било замислити напуштање такве национално-политичке идеологије када сународници преко границе очекују од Црне Горе оно исто што и од Србије — своје национално ослобођење и уједињење. Међутим, ако је ослобођење заиста значило и уједињење, ето питања: шта са јед-

⁹⁶ „Записи“ XVI, 1936, 232—234, концепт писма књаза Николе, без датума и убичајеног завршетка.

ном од династија, па и неких других... У ту перспективу књаз је све упорније инсистирао да уклопи свој захтјев за подјелу „свера уплива“ са Србијом. Али на све захтјеве књаз Николе да тиме заправо осигура своју династију, па и своју државу, у Београду су се правили глуви. Некада се радило о једној у суштини великоцрногорској идеји, заправо фикцији. На састанку са истим краљем Александром на Цетињу 1897, у разговору о „зонама уплива“ књаз Никола је тражио да се црногорска зона протеже од Неретве до ријеке Шкумбе у Албанији, и од Јадранског мора до Ибра.⁹⁷ Али та великоцрногорска идеја није се могла афирмисати ни као пука фикција. Како било, књаз Никола се, као што видјесмо, у изложеном концепту писма за краља Александра ограничава на жељу да за сада сфере уплива подијеле „у дотичним крајевима нашега сусједства“. Што ово писмо ипак није послао, узрок је, вјерујемо, у томе што је књаз Никола могао осјетити, па већ и нешто дознати, да се краљу Александру приближава крај.

Иначе, званични односи између Београда и Цетиња постајали су све хладнији. Манифестовали су се у међусобним ситним чаркама и подмуклим пакостима. Даље задржавање пуковника Васића на Цетињу губило је смисао, осим у томе да би краља Александра обавијештавао шта се у Црној Гори догађа и прича.

Почетком 1903. године министар Вуковић је протествовао код посланика Васића поводом жалбе два црногорска трговца којима у Београду није омогућено да обаве свој посао, него су просто протјерани. Затим како је српска влада једну групу Црногораца са уредним исправама за насељење у Србији такође прогнала. Неколико црногорских ђака у Галати Сарај, који су са уредним пасошима имали да пропутују преко Србије за Цариград, враћено је са београдске жељезничке станице, те су морали заобилазити преко Угарске и Влашке. Исто тако три црногорска ђака, који су лично преко Васића били препоручени краљевској влади да се школују у Београду „за корист отаџбине“, протјерана су. Протјеран је и један Црногорац који је у Србији водио спор око насљедства — без обзира на то што му је суд био заказао рочиште. Ово су само неки, истиче Вуковић, из мноштва случајева прогањања Црногораца у Србији. Несхватљиво је такво поступање у доба слободе саобраћаја, и то са „својом једнокрвном браћом која имају идентичне интересе заостанак обје српске државе“. На крају Вуковић моли Васића да обрати пажњу краљевачке владе како је одустала од прогоњења Црногораца и тако се избјегле несугласице и рђаве посљедице за односе између „двје српске државе“.⁹⁸

Васић се, пак, жалио због једног поступка цетињске поште. Добио је један циркулар неукусан по ословљавању — „Гос-

⁹⁷ В: наш рад: Посјета књаз Николе Београду 1896. и краља Александра Цетињу 1897. године, ИЗ, 1968, XIX, књ. XXV, 197—225.

⁹⁸ АЦГ, МИД, ф. 68, 30. I (12. II) 1903, бр. 181.

подине“, по тону који може приличити „само онеме који га је писао“, а садржина је јединствена: укида му се једно право, природно и признато, у свим цивилизованим земљама, право на тајност поште — пост рестант.⁹⁹ За тај поступак Вуковић се извинуо Васићу — да је за то управник поште строго укорен, и да ће се српском заступнику на Цетињу гарантовати коришћење поштанских услуга у Црној Гори у пуном складу са међународним уговорима Свјетског поштанског савеза.¹⁰⁰

Као ваљда посљедњи „догађај“ у мисији пуковника Васића у Црној Гори била је једна банална повреда српског посланства на Цетињу. Књаз је послао перјаника да потражи једну личност у градском хотелу. Кад је тамо није нашао, перјаник је пошао у српску мисију, лако савладао отпор чувара и хрупно у трпезарију, гдје су управо вечерали пуковник Васић, његова супруга и неколике званице. Посмотривши, перјаник је рекао зашто је овамо дошао. Одговорили су му да та личност није ту и да овдје нема шта да тражи. Кад је изашао, Васић је, згрожен, узвикнуо да је ово нешто нечувено. „Кад пошље Господар ја смијем ући ће ми је ноћа“, допро је глас из ходника. Тада су схватили да је перјаник остао иза врата. За ову „нечувену“ повреду екстериторијалности и имунитета српске мисије, пуковник Васић је тражио да се изгредник најстроже казни и да га о казненој мјери одмах извијесте, како би првом поштом о томе могао извијестити своју владу. Најзад нека црногорска влада нађе начина да га више не доводи у додир са „људима такве врсте“, иначе би морао да држи каквс снажног каваза који ће моћи да одбија такве насртаје на српско посланство.¹⁰¹

У одговору на „уважену поверљиву“ ноту министар Вуковић изражава жаљење због грубе повреде српске мисије, Књаз је перјаника послао, каже се, само у хотел, а овај је без икакве наредбе пошао да пита даље. Када би некога тражили у којој иностраној мисији, то би чинили преко официра, како је по пропису. Поступак перјаника настао је из „простоте и незнања“. За то је кажњен са 6 мјесеци отпуста из службе „без икакве плате“.¹⁰²

Ваља, ипак, напоменути да, и поред кидања веза и све затегнутијих званичних односа између Београда и Цетиња, њихови заступници у Цариграду и даље добро сарађују на питањима од „заједничког интереса“ која се тичу Новопазарског Санџака, Метохије, Косова и Македоније.¹⁰³

Готово неопажено, из позадине је изронио књаз Петар Карађорђевић. Пошто је након женидбе 1883. најстаријом кћерком књаза Николе Зорком (па и након њене смрти 1890), више

⁹⁹ Исто, Васић — Вуковићу, 15. (28) III 1903, У прилогу је заиста чудно писмо управника цетињске поште.

¹⁰⁰ Исто, Вуковић — Васићу, 19. III (2. IV) 1903.

¹⁰¹ Исто, ф. 69, нарочити изасланик краља Србије пуковник Михаило Васић — министру иностраних дјела, протестна нота 8. (21) V 1903.

¹⁰² Исто, одговор Вуковића 9. (22) V 1903.

¹⁰³ Исто, Бакић, Цариград — Вуковићу, 28. III (10. IV) 1903, бр. 642.

од 11 година провео углавном на Цетињу, године 1894. прешао је у Женеву — не само ради школовања дјете него „и због напетности односа са књазом“. Долазио је на Цетиње само 1900. године, приликом велике свечаности отварања Световасиљевске цркве у Никшићу, подигнуте у славу и спомен црногорских и херцеговачких ратника у устанку и рату 1875—1878. године, за чије је подизање дао значајни новчани прилог. Истом приликом учествовао је на свечаности женидбе престолонаследника Данила. Тада је разговарао са својим старим пријатељем пиперским сердаром Башом Божовићем. Пред њим се књаз Петар огорчено изражавао о својој тасту књазу Николи: да је велики лажов, много пута га је слагао.¹⁰⁴

Од женидбе краља Александра Драгом Машин све је у ствари ишло на руку књазу Петру, а он је знао да користи ситуацију. Настанио се у Бечу и оживио карађорђевићку пропаганду. Српска штампариија у Будимпешти израђивала је дописнице са ликом књаза Петра као претендента на српски пријесто. Из те штампариије изишла је и његова брошура, готово памфлет, под насловом „Истина о Црној Гори“. У њој се изобличавају празан живот и интригантске нарави у владајућем кругу на Цетињу. Војвода Гавро је памтио како је књаз Петар на Цетињу водио неке билешке. Читајући брошуру, они који се ту помињу препознавали су себе у конкретним згодама и ситуацијама, које је несумњиви аутор књаз Петар истинито презентирао. Књаз Никола, каже војвода Гавро, најприје није хтио потврдити да је кнез Петар писац те брошуре — „можда зато што је књегина Милена веома и много протежирала свога зета“. Касније ће то и књаз Никола потврдити, и отворено ће се показати да је књаз Петар Карађорђевић онај потписани „Црногорац“ који је писао „Истину о Црној Гори“.¹⁰⁵

Два писма књаза Петра Карађорђевића војводи Гавру Вуковићу из првих мјесеци 1903. карактеристична су по неком саркастичном и шеретском тону према оним „важним“ Црногорцима. Књаз Петар се обраћа „Екселенцији“ Гавру — „за *насош!*“, који му треба када пође „у какву државу где се то још тражи“. Нека само не помисле да он хоће да постане црногорски поданик, јер „...нећу под вашу (три пута подвучено) јурисдикцију“. То му не дао Бог, пошто зна како на Цетињу држе

¹⁰⁴ В. наш рад: О раду радикалске пропозиције, кнеза Петра Карађорђевића и књаза Николе противу режима краља Милана у Србији 1883—1889. године, ИЗ, XIX (1966), књ. XXIII, 1, 107—108.

¹⁰⁵ АМЦ, Поклони и откупи, Мемоари в. Гавра Вуковића, рукопис бр. 6. — Повратак династије Карађорђевић у Србију. — Вуковић налази да је књаз Петар диктирао материјал из свога дневника, а његови главни сарадници Ненадовић и Балугџић то су редиговали и обликовали. Нешто касније, када књаз Петар буде краљ Србије, српска Народна штампариија Ранка Милића из Пеште понудиће министру Вуковићу да откупи 500 непродатих примјерака брошуре — с мотивацијом да више није актуелна, пошто њени аутори стоје на високом положајима у Србији. Те примјерке откупио је Лазар Мијушковић и спалио их, осим неколико које је оставио у архиви Министарства иностраних дјела.

Шумадинце, „а особито мене“, те ако би им шака пао — „спремили би ми нешто горе од Грможура (пусто острво у Скадарском језеру — тамница за политичке осуђенике)... Но, шалу на страну, ма колико да вас пецкам, опет би ми мило било да вас видим и слушам ваша умствовања, па макар се споречкали по староме обичају. Зажелео сам вас и налазим да ми нешто фали“. Пасош му треба на француском језику — док српски језик не постане универзалан.¹⁰⁶

Војвода Гавро је одговорио књазу Петру 6(19) фебруара исте године, али није направио, или бар нијесмо нашли копију за ово његово приватно писмо. У другој писму, тј. одговору, књаз Петар каже — мило му је што војвода Гавро прима шалу за шалу, и што зна правити „добре вицеве“. То је добра особина посебно за људе који заузимају „тако високе положаје — мој драги Канцелару“. Но, књаза Петра много чуди што у Црној Гори не знају како се његово презиме пише „по лацмански или по европски“. Није Carageorgevitch, како су метнули на адреси, нити је Karadjordjevitch како су му написали на пасошу, него се његово „скромно презиме“ пише у двије ријечи, и то: Kara-Georgevich. Оно Кара само је надимак, као „Чанак“, „Узун“, „Цинцар“. Природно, послати пасош он не може користити — ни за љубав војводе Гавра да фалсификује правопис.

Књаз Петар иначе дијели са војводом Гавром жаљење што Црна Гора нема конзула у Женеви — макар то било само ради тога да њега контролишу; бар би имао прилике да ћаска на своме српском језику „о нашим приликама и стварима“. Дошао је, каже, у године када је неодољива потреба да разговара на нашем језику, „тако лепе, звучне и најмузикалнијем од свих европских језика, који се тако скромно зове: *српски!* Богме на томе нашем језику да се добро и псовати, а без псовке нема разговора. Јел тако?“. На крају је „срдчан и искрен поздрав Вама и свима вашим“.¹⁰⁷ — Иако је књаз Петар тражио пасош за „стране земље“, његов припрости сочни језик одише неким самопоуздањем, као да наговјештава да ће се након четри и по деценије егила већ вратити својој домовини у Београд.

Преврат од 29. маја у Београду на Цетињу није дошао изненада. Мјесец дана раније „један пријатељ из Загреба“ обавијестио је војводу Сима Поповића да се у Београду „очекују велики догађаји“. Књаз Никола је рекао војводи Симу да и он има „такве извјештаје“. У очекивању догађаја у Београду, књаз је био јако неспокојан, излазио је често у башту, сиједио па шеткао тамо-амо. Тај немир натјерао га је да 28. маја (10. јуна) пође у Бар, у пратњи само једног ордонанс-официра. Сјутрадан је у Бару добио вијест бечког Кореспонденц-бироа о преврату у Београду и убиству краља Александра и краљице Дра-

¹⁰⁶ БИИТ, ф. 75, Збирка докумената в. Г. Вуковића, књаз Петар Карађорђевић — в. Гавру Вуковићу, Женева, 24. I (6. II) 1903.

¹⁰⁷ Исто, кнез Петар Карађорђевић — в. Гавру Вуковићу, 25. II (10. III) 1903.

ге. Одмах је кренуо натраг, а у то је стигла друга депеша — о томе да су завјереници извикали кнеза Петра Карађорђевића за краља Србије. Пратилац ордонанс Владо Петровић, причао је како је књаз, прочитавши ову депешу, помодрио у лицу, стискао је у шаку и бацио. У путу за дуго није ни ријечи проговорио.

Стигавши на Цетиње, без икакве церемоније журно је ушао у двор. Одмах је позвао министра Вуковића и војводу Сима Поповића. Узбуђено их је запитао за мишљење о преврату у Београду. Симо је, каже, потврдио оно што му је раније рекао: књаз Петар Карађорђевић биће краљ Србије. „Никада... Ваше је Господару!“; ни у случају да га Народна скупштина прогласи краљем „неће видјети српске земље“ — рекао је војвода Гавро, баш као да је то од њега зависило. Управо је стигла нова депеша Корбира, потврђујући да су завјереници прогласили кнеза Петра за краља Србије.

Преврат у Београду на Цетињу је, свједочи војвода Симо, изазвао велико узбуђење. У групама по улицама и кафанама људи су живо расправљали. Покољ на српском двору као да се никога није тицао, већ се само питало ко ће сада на пријесто Србије. „Господар, нико други!“, говорили су многи, али не из убјеђења и познавања ствари, већ само да би угодили и додворили се књазу Николи. „Ако би Србијанци опет узели некога другога, биће опет двије династије и Српство се опет неће ујединити“, резоновали су режимлијски политиканти.¹⁰⁸

Непосредно казивање руског отправника послова Шчеглова унеколико, у ствари привидно, противрјечи казивању војводе Сима. „Становништво пријестонице Црне Горе односи се равнодушно према српској револуцији“, каже Шчеглов тумачећи оно право осјећање и расположење народа. Иначе он потврђује да је књаз, вративши се из Бара, у нервном, узбуђеном стању и нестрпљиво очекује како ће се завршити „Београдска револуција“. Од људи блиских двору Шчеглов је чуо да се књаз озбиљно нада да ће он бити изабран на српски пријесто. Исте наде гаји и књажевић Мирко. У томе смислу су и лансирани „испод руке“ гласови из двора. Италијански посланик Балонти у некој завијеној форми казао му је све то. Шчеглов је, међутим, узвратио да Русија није склона храбрити манију величине и никако не стоји иза фантастичних планова књаза Николе. Сам књаз добро зна да Русија не жели политику пустоловина, и било би одвећ наивно претпоставити ишта слично, тим прије што Срби имају своју стару династију Карађорђевића, против које цар, као што је познато, нема ништа, и која, по свој прилици, неће наићи на препреке ни од стране Аустро-Угарске, нити од других држава. Италијански посланик је одговорио да и сам мисли тако, али му је мило што то чује од представника Русије, јер „изопачени“ гласови долазили су до њега и до дру-

¹⁰⁸ БИИТ, Мемоари в. С. Поповића, 137 — III, одјељак 29. мај.

гих колега. Отворено, пак, књаз се ових дана није ни најмање дотицао питања о насљеђу пријестола у Србији, ограничавајући се само на изражавање негодовања и ужаса поводом крвавог догађаја у Београду.¹⁰⁹

Руска влада се постарала да аустроугарској влади образложи како се избором књаза Петра Карађорђевића ситуација разбистрила и ријешено је питање насљеђа пријестола у Србији. Тиме што за краља долази зет књаза Николе одстрањују се интриге овога у вези са тим. „У своје мегаломанству књаз је до сада попуњавао све балканске пријестолне члановима своје фамилије. Јавна је тајна да је принц Мирко био изабран за оснивача династије у Србији“, говорио је савјетник Министарства иностраних дјела Русије Хартвиг аустроугарском амбасадору у Петрограду. Књаз Никола има муке и са властитим престолонаслеђем, јер је престолонаследник Данило, каже се даље, у својој земљи непопуларан. Иначе, „обје кћери књаза Николе у круговима царске породице изражавају задовољство и труде се да подрже кандидатуру кнеза Петра Карађорђевића“. Русија сада жели споразум са Бечом, и неће подржавати никакве великокрпске тенденције.¹¹⁰ Сигурно, Беч је не мање упућен у интриге књаза Николе око престолонаслеђа у Србији. Уз чињеницу да су оноси између њега и зета одавно хладни, књажеве интриге изазвале су обрнуте ефекат — да евентуалност кандидатуре неког Петровић-Његоша за краља Србије у Бечу потпуно искључе. Књазу Мирку, пак, није ништа вриједјело то што се у својим „претензијама“ хтио додворити Бечу. „Великокрпске тенденције“ књаза Николе свакако су допринијеле да влада Аустро-Угарске доста лако одобри повратак Карађорђевића. — Без сумње књаз Никола је прилично допринио паду Обреновића, али и томе, објективно, да се Карађорђевићи поново устоличе.

У Београду је на дан преврата долазак Карађорђевића, уопште узев, сасвим одобран, мада „нигдје није примијетан ентузијазам“. Чули су се појединачни гласови за књаза Мирка, онда за каквог руског принца и за републику, али штампа је „засад“ неутрална.¹¹¹

Земаљска влада Босне и Херцеговине јавила је надлежном Заједничком министарству финансија у Беч да се у овдашњим „православним“ круговима догађаји у Београду мјере изгледима шта би било повољније за будућност српског народа. Наде у црногорског принца Мирка су спласнуле, а ипак се држи да је књаз Петар Карађорђевић мање подобан.¹¹²

Новосадска „Застава“ примјећује, пак, да о црногорској династији нико не говори, као да је већина за Карађорђевића, а

¹⁰⁹ АМЦ, ПР, Шчеглов — Ламздорфу 4. (17) VI 1903, бр. 37.

¹¹⁰ *Аустро-Угарска и Србија 1903—1918*, документи из Бечког архива, сабрао и уредио Андрија Раденић, свеска 1 — 1903, Београд 1973, 49—50.

¹¹¹ Исто, Аустроугарски војни аташе у Београду — министру рата у Беч, 12. VI (29. V по старом) 1903, 50.

¹¹² Исто, 14. VI (1. V) 1903, 51.

међу интелигенцијом има доста гласова за републику. Како се избор углавном своди на кнеза Петра Карађорђевића, у Београду желе да он дође пошто Скупштина коначно ријеши ствар.¹¹³

Када је књазу Николи дошла вијест да је Народна скупштина у Београду изабрала кнеза Петра Карађорђевића за краља Србије, а затим друга од самога Петра којом јавља да се примио избор, а књаз је позвао војводу Сима да му помогне написати срдачну честитку зету у Женеву. Симо је нашао књаза како му лију сузе низ образе... „Сјетио сам се Зорке, Да је она сада жива! И још ме више ожалостило што мислим да ће сада Петар њене кости пренијети у Србију. Тешко ми је растати се са њеним костима!“ Војвода Симо је узвратио да то хоће заиста. Ако неће краљ Петар, његова дјеца ће пренијети кости своје мајке. „И право је. Када Бог није дао да дочека овај дан да сједне као српска краљица на пријесто, лијепо је, и у реду је, да јој кости почину у краљевској гробници код Карађорђа“, рекао је војвода Симо.

Војвода Симо тумачи да је књаз Никола сузама и сјећањем на кћерку Зорку „само прикривао онај бол и лом у његовој души“ што су се његови снови о насљеђу пријестолоа у Србији срушили као кула од карата.¹¹⁴ Поред свега, на сву прилику неће бити да је посриједи само „лом у души“ због пропалих политичких илузија. Не само као отац, књаз Никола је био дубоко емотиван. Ово особина, рекли бисмо, само је подстицала оне његове мане какве смо обилато запазили кроз ово излагање. Веома је тешко дати суд о таквој комплексној личности какав је био књаз Никола. Користимо прилику да нам о томе нешто непосредно каже једно мање-више савремено свједочанство.¹¹⁵

¹¹³ „Застава“, 31. V (12. VI) 1903.

¹¹⁴ БИИТ, Мемоари в. Сима Поповића, исто.

¹¹⁵ Поводом 40-годишњице владавине књаза Николе, тадашњи руски посланик на Цетињу Губастов у једном извјештају о Црној Гори, њеној унутрашњој и спољној политици, посебно се осврће на саму личност књаза Николе и његових синова Данила и Мирка. „Црногорски господар“, каже се тамо, „до извјесног степена оваплоћује у себи све врлине и мане савременог Црногорца“. Дјетињство је провео на Његушима, а неколико година младости на школовању у Трсту и Паризу. Очувао је љубав према народу, одлично познаје његове нужде и потребе, умије говорити с обичним људима, одушевити их, привољети их да стрпљиво поднесе оскудицу и лишавања у очекивању боље будућности. „Без преувеличавања може се рећи да Господар зна све своје поданике лично или по имену, обавијештен је ко је од њих имућан, ко сиромашан, ко доброћудан, ко будала, без сумње да сва Црна Гора њега воли, слуша и боји га се. Све своје наде поданици полагају у њега, у његову срећну звијезду“. Међутим, у последње вријеме сујевјерно обожавање, којим се он користи у народу, унеколико се умањило; породична празновања (свадбе, славе итд.) обављају се већ без уобичајене здравнице за господара. „Свеопште сиромашење приписује се расипништву његове породице и повлађивању дјечи“.

Губастов даље примјећује да недостатак темељнијег образовања све више долази до изражаја у његовом животу и дјелатности. Веома приступачан, радо прима све молитеље и сатима слуша приче говорљивих Црногораца. Али мало је способан за упоран рад; при расправљању, на примјер, нових закона, не може дуже да усредсреди пажњу; мучно се упиње да чита какво озбиљно вишетомно дјело. Књаз показује упорност и стрп-

Цетињски полузванични, у ствари званични и једини лист „Глас Црногорца“ најприје је преносио суве телеграме бечког Корбира о крвавој ноћи 28/29. маја (по старом) у Београду, о новој влади Јована Аћимовића и, најзад, о проглашењу књаза Петра Карађорђевића за краља Србије.¹¹⁶ Када је то Народна скупштина потврдила, Цетиње се огласило ванредним бројем „Гласа Црногорца“ са крупним насловом: „Живио краљ Петар Карађорђевић“.

„Добри геније“ српскога народа упутио је његове представнике да своју судбину повјере унуку „Хероја Тополскога“ и даду му круну краља Србије. А Црна Гора, која је зло и добро Србије увијек сматрала за своје зло и добро, која је свештеним традицијама везана с породицом „Оца Србије“ још од владике Петра I, а што је у новије доба потврђено најтјешњом споном љубави, та Црна Гора подноси данас најсрдачније честитке Србији и њеноме краљу, са врућом жељом да у Србији отпочне ера „сретнијех дана“, а њен краљ да оправда наде које „измучени“ народ у овоме тренутку у њега полаже.¹¹⁷

љење само кад поетизира. Хтио би да буде први „на српском Парнасу“. Не годи му слава Петра II. Има ствари књижевно несумњиво вриједних, али више лоших.

Мане су му: наглост, подлост, неповјерљивост и умишљена неистинитост. Губастов препоставља да је ове „недостатке“ књаз наслиједио од свога оца. Веома славопохлепан и честољубив, књаз воли да даје сва могућа обећања, која одмах заборави.

Књаз се жали да око себе нема ни једног даровитог и истинољубивог помоћника, окружен је самим „безгласним“ личностима. Крив је за то сам. Дугим годинама изградио је владавину своје апсолутне воље и окружио се лицима која се старају само да му угоде и слијепо испуњавају његове жеље. Људи од вриједности, као што су војвода Вожо Петровић и војвода Симо Поповић, не узимају стварног учешћа у управљању. Може се, каже, Губастов, примјенити она Вукова за Милоша Обреновића: „Господар хоће да нико осим њега нема ни заслуга, ни части, ни поштења“. Цетиње сада, према овом свједочанству, представља једно гнијездо најситнијих интрига, личних улагивања, подвала један другоме итд.

„Колико је књаз Никола властољубив и деспотски се односи према својим поданицима, толико је слаб и немоћан према породици, особито синовима“. Књаз их није дао намјестити у каквим школама у Европи или Русији. Гувернери који су их поучавали на двору мало су шта могли учинити. Губастов каже да два старија књажева сина не само да не знају ништа, него буквално не умију „грамотно“ писати ни на једном познатом им језику. Без обзира што су наставу слушали на руском, не могу правилно и слободно говорити руски. „Невјероватно је али тачно, да ни Данило ни Мирко нијесу никада прочитали ни једну цијелу књигу, ако су коју и дохватили у руке нијесу је прочитали до краја.“ О каквим моралним вриједностима — „они немају ни појма“. Младићи су расли у веома нездравој атмосфери безграничног мажења родитеља и ролског односа према њима људи из књажеве околине. „Не само цетињски чиновници него и прости Црногорци почињу се бојати од ступања на престо Данила II, чији настрани и несимпатични поступци све више и више постају познати народу. Појава младе књагиње (Милице) до сада није нимало повољно утицала на карактер супруга...“ (АМЦ, ПР, Губастов — Муравјову, ф. XLVIII, 5, (18) VI 1900.

¹¹⁶ „Глас Црногорца“, 31. V (13. VI) 1903, бр. 23.

¹¹⁷ „Глас Црногорца“, ванредни број, 3. (16) VI 1903, бр. 24.

По наредби књаза Николе 2/15. јуна 1903. топовске салве огласиле су Цетињу и Црној Гори избор новог краља Србије. На црквама звонила су звона, Грађанство се окупило пред двором. Књаз је, окружен породицом, са балкона двора истакао колико је срећан и радостан што му је зет постао краљ Србије. Нема и више никада не може бити раздора између Црне Горе и Србије, као што је то било за вријеме „несретнијех“ Обреновића итд.

Када се свијет разилазио, ка двору је ишао у „простоме фијакеру“ изванредни изасланик покојног краља Александра пуковник Васић, у парадној униформи „али без нараменица и краљевске шифре, жалостан, убиен“. Предао је књазу Николи званично саопштење нове владе у Београду о промјени на српскоме пријсетолу.¹¹⁸

Пуковник Васић, иначе, био је у недоумици да ли да учествује на свечаном благодарењу у манастирској цркви. Шчеглов му је рекао да прије него добије нова упутства није опуномоћен да уопште представља краља Србије, и боље је да се уздржи од било какве манифестације официјелног карактера. Ипак је Васић, према „Гласу Црногорца“ (ванредни број) присуствовао благодарењу у славу новог краља. Но, пуковник Васић веома је разочаран због „ужасног злочина“ у Београду; укаљана је част српске војске, која је извршила то гнусно дјело. Био је, каже, убијеђен да је Србија позвана да игра руководећу улогу на Балкану. Сада је Васић дошао до сазнања да српски народ није чак достојан независности и државне самосталности. Европа треба да Србију узме под своје старатељство, макар путем војне окупације. „Звјерство мојих другова прекршилаца заклетве разнијело је у вјетар моје илузије и болно ми притиска савјест што носим српски мундир“, ријечи су пуковника Васића, како их преноси руски отправник послова Шчеглов.¹¹⁹

Брижљиво сročени телеграм краљу Петру књаз Никола је сам прочитао народу. Сам га је прочитао — јер зна да „народ црногорски и у овој као и у свакој другој прилици мисли и осјећа као Он“. У телеграму књаз даваоцу круна благодари и правди му се „светој и очитој клања, а Теби, мили зете мој, честитам ступање на пријесто твојијех предака. Честитам свој Србији, честитам особито њеним јунацима који у особи унука Црног-Ђорђа, стекоше данас жељеног витеза од куће витешке, да с њим заједно освјеже ону урођену врлину, којом је стечена њена слобода и самосталност“. Срћно ступање на пријесто подржава „цијело до сад забрижено Српство од Мора до Дунава, и жели му да влада дуго и срећно, а све по божјем путу“. Да-

¹¹⁸ БИИТ, Мемоари в. С. Поповића, 137 — III, исто. — Да ствар изгледа убједљивије, у ванредном броју „Гласа Црногорца“ каже се да су поменуте свечаности избиле спонтано, а о књажевом говору толико да је он у „подужем разговору“ упознао окупљено грађанство са нераскидивим и давним везама које црногорски народ и његов владајући дом везују са домом Карођорђевића.

¹¹⁹ АМЦ, ПР, Шчеглов — Ламздорфу, 11. (24) VI 1903.

ље се истичу „једномислије“ и крвна веза која их спаја, а то је јемство „Српству за вјечито и нераздјељиво братство Србије и Црне Горе“, које ће остати на вјекове „свијетло, свето, непомућено и спасавајуће за наш народ“. За то се братство „пред пријестолом Вишњегга моле душе наших српских мученика; томе братству и слози српској бдити ће и анђеоска душа Моје Зорке, Твоје супруге, чија крв и љубав везаће навијек Твоје и Моје синове“. Поента је ипак речена у средини телеграма: „Оснивачи наших домована, Кара-Ђорђе и Владика Данило, живиће у благородним српским срцима, док је вијека и свијета; јер мили народ српски зна, да њима дугује много, те зато нас љуби и на пријестоле узвисива“.¹²⁰ — У најсвечаније, најљепше и тако емотивне изразе честитања, зету се тиме ипак чини на знање као посебно разумљиво: са тастом може бити добро под условом узјамног равноправног поштовања двију династија, а тиме и њихових држава.

У сљедећем броју „Глас Црногорца“ је објавио телеграм краља Петра књазу Николи. Занимљиво је да су телеграми владара из Цетиња и из Женеве кренули готово у исти час 2/15. јуна 1903. послије подне, и мимоишли се у путу. Телеграм краља Петра је много краћи и уздржанији. Краљ је, каже, срећан што књазу може јавити своје ступање на пријесто Србије. Сенат и Народна скупштина једногласно су га изабрали. „Увјерен сам, да ће заједница родбинских, народних и вјерских осјећаја, који нас спајају учинити да ћете ово ступање као сретно сматрати“. На крају је једна очигледно двосмислена реченица: „Краљ Србије сачуваће увијек према Вашем Краљевском Височанству ону љубав, коју је гајио према вама као Књаз Кара-Ђорђевић“.¹²¹ — Какав је прави смисао ове реченице може се судити по оним „натегнутијем“ односима између таста и зета бар од времена када је овај напустио Црну Гору 1894. године.

Описујући дан „подгријаних“ манифестација на Цетињу поводом избора књаза Петра Карађорђевића за краља Србије, руски отправка послава Шчеглов запажа да је све то праћено „потпуним равнодушјем становништва пријестонице Црне Горе“. Послије поменутога књажевог говора и телеграма, тога дана до касно у ноћ књажевски војни оркестар је улицама Цетиња до изнемоглости понављао српску химну, а „група беспосличара“ и мноштво дјеце чинили су „пратњу“. Људи који добро познају „односе књаза и његова зета“ говорили су Шчеглову да тај јефтине и вјештачки изманипулисани ентузијазам неће обманути новог изабраника у Београду, који одлично познаје она права осјећања која према њему гаји књаз Никола, а особито послије његових „интрига“ о престолонаслјеђу у Србији.

Црногорски престолонаслједник Данило отворено се радовао избору књаза Петра Карађорђевића за краља Србије. Недовољно упућени отправка послава Шчеглов тек „претпостав-

¹²⁰ „Глас Црногорца“, 3. (16) VI 1903, 24. (в. број).

¹²¹ „Глас Црногорца“, 7. (20) VI 1903, бр. 25.

ља“, а то је заправо несумњива ствар, да такво реаговање престолонаследника потиче отуда што су догађаји у Београду распршили „велике жеље“ његовог млађег брата књаза Мирка да сам буде тај краљ, па ће одсада бити више „благоразуман“.¹²²

Не само књаз Мирко него у првом реду и књаз Никола је превратом од 29. маја у Београду и избором књаза Петра Карађорђевића за краља Србије ослобођен једне тешке илузије. Али оно што је ту илузију изазивало и подгријавало — брига за властиту династију — остало је, и биће све присутније као стална преокупација књаза Николе, исто као за Обреновића — као основно питање његових односа са династијом Карађорђевића.

Dr. Novak Ražnatović

LES RELATION MONTENEGRO-SERBES ET LA QUESTION
DE L'HERITAGE DU TRONE EN SERBIE 1900—1903.

R é s u m é

De cet article il se montre comment l'inconfiance et le soupçon entre la dynastie monténégrine Petrović-Njegoš et la dynastie serbe Obrenović, ne troublaient pas les relations fraternelles entre les peuples des deux pays. Les tendances historiques unitaires et la lutte du Monténégro et de la Serbie pour une plus large libération et une union, se sont juste reflétées dans les conflits d'intérêts des deux dynasties. Après la période obscure des relations de 1897—1900, une certaine orientation pro-russe du roi Alexandre Obrenović en influença favorablement à ce que, par l'intervention du gouvernement russe et après une hésitation assez longue du roi Nicolas, les relations serbo-monténégrines se normalisent enfin ainsi que de renouveler les relations diplomatiques. L'inconfiance et les intrigues entre les deux cours, cependant, ne cessèrent pas. Encore antérieurement le roi Nicolas prétendait au trône serbe pour son second fils le prince Mirko. Cela était particulièrement actuel après le mariage du roi Alexandre avec la veuve Draga Mašin. Après s'avoir convaincu que la reine Draga ne peut pas devenir mère, les intrigues de prétention du roi Nicolas reçoivent un aspect de réalité. Aux intrigues sur l'héritage du trône à Belgrade, le roi Nicolas a particulièrement donné un élan en 1902 lors du mariage de son fils Mirko avec Nathalie Konstantinović, la fille du colonel serbe Alexandre Konstantinović, cousin proche du roi Alexandre; à cause du mariage du roi Alexandre avec Draga Mašin, Konstantinović s'en alla en émigration et ainsi il tomba en grande disgrâce chez son roi. Dans la même sens, le roi Nicolas, au moyen de ses filles mariées à la cour russe, réussit d'empêcher la visite promise des époux royaux serbes à l'empereur et l'impératrice russes. Le roi Nicolas faisait tout cela dans un but politique: d'éloigner ou d'obliger le roi Alexandre et son gouvernement de conclure avec le Monténégro un traité

¹²² АМЦ, ПР, ф. ЛИ, пов. депеша 6. (19) V 1903, бр. 39.

ferme de partage des sphères d'influence dans les régions de la Turquie non libérées dont les deux parties prétendaient. C'était une très grande aspiration du roi Nicolas de faire obtenir une position égal en droit du Monténégro avec la Serbie, pour la préservation de son propre trône et pour la décision définitive de la question de l'Est.

Par la subversion de cour le 29 mai 1903 à Bergrade, le roi Nicolas et son fils Mirko furent libérés leurs illusion de prétention au trône serbe. Ce qui créait cette illusion, le souci pour sa propre dynastie, sera pour le roi Nicolas un grand problème à l'avenir dans ses relations avec son gendre le roi Petar Karađorđević.